

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mirasının “Keşfi”

Zeki Arıkan

*Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü 35100 Bornova- İzmir
zeki.arikan@ege.edu.tr*

Özet

Türkiye’de çağdaş anlamda tarih araştırmaları II. Meşrutiyet döneminde başladı. Bu dönemde kurulan Tarih-i Osmani Encümeni tarih araştırmalarına yeni ufuklar açtı. Encümenin amacı kaynaklara dayalı bir Osmanlı tarihi yazmak, Batı’da Osmanlı tarihi üzerine yazılmış eserleri Türkçe’ye kazandırmaktı. Bu alanda verimli çalışmalar yapıldı. Encümenin çıkardığı dergi, bilimsel bir anlayışın ürünü olarak görülmektedir. Kimi Osmanlı kaynaklarının bilimsel yöntemlere uygun olarak basımı ve Türk arşivlerinin düzene konulması da gündeme geldi. II. Meşrutiyet döneminde başta Hammer’in Osmanlı Tarihi olmak üzere çok değerli eserler Türkçe’ye çevrildi. Ancak yapılan bu çeviriler, encümenin çalışmaları içinde yer almıyordu.

Cumhuriyet’in ilanı, tarih araştırmalarında bir kopukluk yaratmadı. Ancak ders kitaplarının nasıl yazılacağı önemli bir sorun olarak gündeme geldi. Bu konudaki tartışmalar, liseler için 4 ciltlik Tarih ders kitaplarının yazıldığı 1931 yılına kadar sürdü. Ancak Osmanlı tarihi hangi yöntemle yazılacaktı? O sırada Sovyetler Birliği’nden dönmüş olan Muhittin (Birgen), kuvvetli olarak Tarihsel Materyalizm’in etkisinde bulunuyordu. Osmanlı Tarihini Tarihsel Materyalist yöntemle uygun olarak inceledi. Kapıkulu modeline uygun olarak Osmanlı tarihini açıkladı. Ancak onun kullandığı yöntem pek etkili olmadı. Kerim Sadi de Osmanlı devletinin kuruluş dönemini zaman zaman Tarihsel Materyalizm açısından açıklamayı denedi. Kapıkulu modeli tezini ileri sürdü. Ancak bütün bunlar dönemin tarihçileri arasında pek kabul görmedi. Tarih araştırmalarında II. Meşrutiyet’in mirası ağır bastı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, yeni belge ve kaynakların ışığında yapılan araştırmalar, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı tarihine önemli bir katkıda bulundu.

Anahtar kelimeler: II. Meşrutiyet, Tarih-i Osmani Encümeni, Selçuklular, Anadolu Beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu, Cumhuriyet Dönemi, Muhittin (Birgen), Kerim Sadi.

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması, çağdaş dünyaya ayak uydurmak için yapılan devrimler, Osmanlı mirası ile yeni yönetim arasında bir kopukluğun ortaya çıktığı inancının yerleşmesine neden olmuştur. Atatürk’ün Osmanlı geçmişine karşı gibi görünen tutumu, anlaşılabilir bir politik anlam taşır. Daha yeni devrilmiş bir politik düzenin övülmesi

beklenemezdi (Kuban, 1971: 179). Kaldı ki bu, bütün devrimlerin temel özelliğidir. Hiçbir devrim, Fransız, Sovyet, vb. kendisinden önceki kurulu düzenin övgüsünü yapmamıştır. Bu genel tutum, Türkiye Cumhuriyeti için de başlangıçta geçerlidir.

Falih Rıfki Atay, 1938’de Antalya’da yaptığı bir konuşmada, Cumhuriyet’in Güney Anadolu’yu Osmanlılardan değil, fakat Selçuklular’dan devraldığını söylemişti. Gerçekten, beyliklerin çöküşünden sonra da büyük kervan ticaretinin Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarına kadar sürdüğünü görmek mümkündür (De Planhol, 158: 133)¹. Mustafa Kemal Paşa’nın da benzer bir yaklaşım içinde bulunması, üzerinde durulması gereken bir tutumu yansıtmaktadır. Mustafa Kemal, 7 Nisan 1924 tarihinde Yunus Nadi’ye verdiği bir uzun bir demeçte Ankara üzerine şu gözlemlerini aktarmaktadır:

“Ben Ankara’yı coğrafya kitaplarından ziyade tarihte öğrendim ve Cumhuriyet merkezi olarak öğrendim. Hakikaten Selçuki idaresinin inkısamı üzerine Anadolu’da teşekkül eden küçük hükümetlerin isimlerini okurken bir takım beylikler meyanında bir de Ankara Cumhuriyetini görmüştüm. Tarih sayfelerinin bana bir cumhuriyet merkezi olarak tanıttığı Ankara’ya ilk defa geldiğim o gün de gördüm ki orada geçen asırlara rağmen Ankara’da hâlâ Cumhuriyet kabiliyeti devam ediyor Türkiye’nin hemen bütün menatıkını gezdiğim ve gördüğüm için hükümetim için o zaman isimleri cumhuriyet olmayan diğer yerlerin bugünkü halkı da aynı kabiliyetten asla uzak değildir”².

Prof. Klaus Kreiser, Mustafa Kemal’in bu düşüncelerini şöyle değerlendiriyor:

“Tarihi çok da iyi bilmeyen gazete okurlarına, Selçuklu egemenliğinin ortadan kalkışından sonra peyda olan değişik Anadolu beylikleri arasında bir “Ankara Cumhuriyeti”nin var olduğunu hatırlatır. Kastettiği 14. yüzyılda şehrin işlerini ele alıp yürüten tüccar ve zanaatkâr loncaları yani Ahilerdir. Ankara’nın başkent seçilmesinde bu son argüman elbette tayin edici değildi. Ahiler müessesesine olumlu bağlamda değinişi yine de erken Türkiye Cumhuriyeti’nde dikkatleri Osmanlı öncesi Anadolu’suna çevirmesi açısından ilginçtir” (Kreiser, 2008: 228).

Bu araştırma kapsamında Türkiye’de özellikle Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı’ya yönelik çalışmalar üzerinde duracağız. Bu çalışma Cumhuriyet’in ilk yıllarından 1930’a kadar gelmektedir. Türk Tarih Tezi ve onunla ilgili çalışmalar bu incelemenin kapsamı dışındadır. Böyle bir araştırmayı özellikle seçtim. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin “bizi” geçmişimizden kopardığı, tarihimizi yok saydığı ya da unutturduğu gibi iddiaların ne yazık ki sonu gelmiyor. Oysa, burada seçilen konunun da

¹ Planhol, burada Falih Rıfki’nin konuşmasına gönderme yapıyor.

² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1989), III, Ankara, ss. 99-102.

ortaya koyduğu gibi, hiç değilse tarih araştırmalarında Cumhuriyet'in ilk yıllarında kökten bir kopuş olmamıştır.

2. Meşrutiyet'in Birikimi

“Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Bizde Tarihçilik” başlıklı makalesinde Mükrimin Halil Yinanç, bu dönem tarihçiliğinin ayrıntılı bir tablosunu çizer ve II. Meşrutiyet’in verimi üzerinde de şu değerlendirmeyi yapar:

“Bizde bütün içtimai ve harsi ilimlerde olduğu gibi tarihe dair ciddi ve ilmi eserlerin telif ve tercümesi faaliyeti hürriyetin ilanından yani 1908’de sonra başlamıştır. Büyük Fransız tarihçisi Ch. Seignobos’un eserleri başta olmak üzere, Avrupa dillerindeki mühim eserlerden telifk suretiyle ciddi kitaplar yazmağa teşebbüs olunması ve hele Avrupa’daki Tarih Akademileri tarzında bir (Tarih-i Osmani Encümeni) kurulması Meşrutiyet’ten sonra olmuştur. Kıymet itibariyle Avrupa’daki Tarih Cemiyetlerinin mecmualarından geri kalmayacak kadar değerli bir mecmua çıkaran, müteaddid monografiler neşreden ve aynı zamanda ilave suretiyle eski mehzaları bastıran bu encümen memleketimize Avrupa’nın tetkik ve tetebbu usulünü getirmiş, yeni tarzda ilmi çalışmanın nasıl yapılabildiğini, eski eserlerin ve vesikaların nasıl toplanıp basılabileceğini, tarihin menbalarını ve bunların tetkik ve intikat tarzlarını, menbaların telifkını, meçhul ve müphem veyahut yanlış bilinen meselelerin nasıl halledildiğini münevverlerimize göstermiş ve ilmi faaliyet ve neşriyatıyla yalnız memleketimizi değil bütün bilim âlemini kendine müteşekkir bırakmıştır³.

Tarih-i Osmani Encümeni’nin yararı büyüktür. Tarih alanında bölük pörçük çalışmalar ilk kez bir bütünlük kazanmış, Batı tarihçiliği ve kaynaklarıyla iletişim kurulmuş, çeviri ve telif eserlerde büyük bir ilerleme görülmüştür. Tarih-i Osmani Encümeni, II. Meşrutiyet’ten hemen sonra 14 Teşrinisani 1325 (27 Kasım 1909) tarihinde kuruldu. Derneğin kuruluşuna esas olan görüşler talimatnamesinde açıklanmıştır. Buna göre, Osmanlı devletinin başlangıcından son zamanlara kadar gelen “mufassal” bir tarihi dilimizde henüz yazılmamıştır. Vakanüvislerin yazdıkları tarihler, bir “silsile” oluşturmakla birlikte bunların çoğu “salname namına müstahak” resmi yazılardır⁴. Bu çalışmaların bir ikisi dışında çoğu olaylara eleştirel bir gözle bakamamışlar; dış siyaset ve toplumsal çözümler konusunda tamamen yetersiz kalmışlardır. Kaldı ki bu gibi eserler ancak üst tabakaya

³ *Tanzimat I* (1940), İstanbul, ss. 573- 95.

⁴ Akçuraoğlu Yusuf’un vak’anüvislere yönettiği en büyük eleştiri, onların günlük olayları kaydetme düzeyini bir türlü aşamamış olması noktasında toplanıyordu. XX. yüzyıl başındaki Osmanlı tarihçisi, saltanat makamının yaptığı işleri günbegün kaydetmekten ve yıllık yazmaktan başka bir görevi olmayan Osmanlı sarayının resmi vakanüvislerine hâlâ benziyordu. Bkz. François Geogon (1986), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876 – 1935)* (çev. Alev Er), Yurt Yayınları, Ankara, s. 64.

(havas) hitap etmişlerdir. Bu resmi tarihlerin dışında meraklı birçok kimse de tanığı olduğu olayları kayıt ve zabt etmişlerdir. Bu eserlerin önemi açık olmakla birlikte, çoğu yazma olarak kütüphanelerde kalmışlardır.

Oysa milletlerin geçmişteki yaşamlarını, tarihsel geleneklerini bilmelerindeki yarar, açıklamaya gerek duyulamayacak kadar bellidir. Ama halkın çoğuna böyle bir yararı dokunacak bir eserin yokluğu devlet ve milletçe yerine getirilmesi gereken bir borçtur. Doldurulacak bir boşluğun, yazılacak bir tarihin hangi amaçlara hizmet edeceği de şöyle açıklanıyordu. Bu her şeyden önce imparatorluğu dağılmaktan kurtaracak bir “ittihad-ı anasır”ın sağlanmasıdır: “Usul-i Meşrutiyet’i istihlal eden Osmanlılar tevhid-i anasır, telifat-ı anasır, telifik-i âmâl ile vatan-ı müstereke aynı kuvvetle sarılmak azmini izhar edince tarih-i milliyi öğrenmek lüzumu tezahür ediyordu”⁵. Bundan açıkça anlaşıldığına göre, bilimsel kaygıların yanında, unsurların birleştirilmesi, çıkarların uzlaştırılması, ortak bir vatan etrafında kenetlenmesi için “milli tarih”i öğrenmek zorunlu idi. Bu elbette II. Meşrutiyet’in getirdiği değerlerle uyum içinde bulunuyordu. Ortak bir tarih anlayışı, bu amaçla gündeme gelen bu “ideoloji” dönemin bütün kurumlarını da etkiledi.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, kurulan encümen, özellikle yazacağı tarihin taslağını kararlaştırdı. İşbölümü yaptı. Yazılacak ilk cilt, Türklerin Anadolu’ya gelmesiyle başlayacak, Osmanlı devletinin kuruluş sürecini inceleyecek, kurucuların mensup olduğu Türk –Turani kavimlerin tarihteki rollerini kapsayacaktı. Aşağıda görüleceği gibi bu birinci cilt yazıldı ve basıldı. Yine encümenin yaptığı ilk toplantılarda bir süreli yayının, yani *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*’nın yayımlanmasına karar verildi⁶.

Derginin ilk sayısında yer alan “Talimat”a göre, Tarih-i Osmani Encümeni’nin görevi şöyle açıklanmaktadır: “Encümenin vazifesi Devlet-i Osmaniye’nin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek ve Tarih-i Osmani’ye ait resail ve evrak ve kuyudatı tab’ ve neşretmektir” (Demiryürek, 2001: 41-9)⁷. Derneğin kurucuları arasında Abdurrahman Şeref, Ahmet Tevhid, Ahmet Refik, Mehmet Arif, Necip Asım, Karolide Efendi gibi dönemin ünlü tarihçileri vardı. Derginin yayını sürdükçe, imzaların sürekli olarak arttığı ve özellikle sürekli üyelerin dışında, yardımcı ve diğer uzman kişilerin de dergiye büyük bir katkıda bundukları görülecektir. Üzerinde durulması gereken diğer bir konu da *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*’nın Anadolu Selçukluları ve özellikle Anadolu Beylikleri tarihiyle ilgili çok önemli malzeme ve yazılara yer vermesidir. Yani encümenin çıkardığı dergi, salt Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmamıştır. Anadolu beylikleri tarihi, bu

⁵ Tarih-i Osmani Encümeni , “İfade-i Meram”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1 (1326a), ss. 2-3.

⁶ Tarih-i Osmani Encümeni, “İfade-i Mahsusa”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1 (1326b), ss. 1-3.

⁷ Ayrıca bkz. Mehmet Halit Bayrı (1952), “Türk Tarih Encümeni”, *Tarih Dünyası*, 30/31, ss. 1212-6.

beyliklerin bıraktığı cami, mescit, v.b. eserler özellikle bunların kitabelerinin derlenip yayımlanması da çok önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır⁸. Sözelimi Halil Edhem'in, 1334 (1918) tarihinde basılan *Kayseriyye Şehri* üzerinde çalışmaya başlaması II. Meşrutiyet öncesine kadar gitmektedir⁹.

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası yayınına bütün sıkıntılara karşın, düzenli olarak devam ediyor ve her sayısında verdiği eklerle çok önemli kaynakların yayınına girişmiş bulunuyordu. Karolidi Efendi'nin Kritovulos'tan çevirdiği *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani*, Mehmet Arif'in derleyip bastırıldığı Fatih Sultan Mehmed ve Sultan Süleyman kanunnameleri, yine Mehmet Arif'in yayına hazırladığı *Vakıat-ı Sultan Cem* gibi eserler bunlardan birkaçıdır. Öte yandan encümen, yine dikkate değer araştırmalardan oluşan bir "külliyyat"ın yayınına başlatmış bulunuyordu. Bu külliyyat içinde yukarıda sözünü ettiğimiz Osmanlı Tarihi de vardı. Eserin ilk cildi Necip Asım ve Mehmet Arif'in imzalarıyla 1335(1919) yılında çıktı. Arkası gelmedi. Osmanlı tarihine bir *Medhal* ile başlayan bu eserde Türklerin ve Osmanlıların ele geçirdiği ülkelerin siyasal yapısına önemli bir yer verilmiştir. Burada Bizans İmparatorluğu, Anadolu Selçukluları ve beylikleri tarihi işlenmiştir. Osmanlı devletinin kuruluşu ve Osman Gazi dönemleri ise ancak kitabın üçte biri kadar bir yer tutmaktadır.

Necip Asım ve Mehmet Arif'in Osmanlı Tarihi üzerine yazdıkları eser dolayısıyla encümen, eleştirilere hedef oldu. Yazılan tarihin "ilmi bir mahiyeti haiz olmadığı" iddia edildi¹⁰. Encümenin görevini anlayamadığı bu eleştirilere eklendi. Ahmet Refik, bu eleştirilere yanıt verirken suçu, o sırada artık yaşamayan Mehmet Arif'in üzerine yıkmaya çalıştı. Onun, yazılan tarihin bütün olarak encümen tarafından görülmesine engel olduğunu, hiç kimseye güvenmediğini, encümenine ait kitap ve değerli evrakı evine götürüp teslim etmediğini yazdı. Eserin bir an önce ivedilikle basılmasını isteyen ve sürekli olarak encümen reisini arayıp sıkıştıran da Sultan Reşat'tı. Ancak anılan kitabın yayımlanmasından sonra encümen görevinin ne olduğunu anladı. Tüzüğü değiştirildi. Daha doğrusu, 10. maddede encümenin görevi oldukça genişletildi ve Şura-yı Devlet'e sunuldu. Bu maddede yapılan değişikliğe göre, vakanüvis tarihlerinin yeniden basılması, yabancı dilde yazılmış eserlerin Türkçe'ye çevrilerek yayımlanması, vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında bulunmuş olan ülkelerin ve milletlerin de tarihlerinin yazılması gibi maddeler encümenin görevleri arasında yer aldı¹¹.

Ahmet Refik daha sonra Tarih-i Osmani Encümeni'nin görevini gerçek anlamda yerine getirebilmesi için bir takım hazırlıkların yapılması gerektiği

⁸ Halil Edhem (1928), *Fihrist-i Umumi*, İstanbul (TOEM'de çıkan yazıların künyelerini gösteren bir eserdir).

⁹ Halil Edhem (1334), *Kayseriyye Şehri Mebani-i İslamiye Kitabeleri, Selçuklu Tarihinden Bir Kıt*, İstanbul.

¹⁰ Ahmet Refik, "TOE Meselesi", *İkdam*, 1 Teşrinievvel 1336/1920, no. 8477.

¹¹ Ahmet Refik, "TOE Meselesi", *İkdam*, 1 Teşrinievvel 1336/1920, no. 8477.

üzerinde durdu. İleri sürdüğü koşulların belli başlıları şunlardır: Encümenin büyük bir kütüphanesi olmalı, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tarihi ve coğrafi araştırmalar yapılmalı, kitabeler zapt edilmeli, Avrupa kütüphanelerinde bulunan Osmanlı tarihiyle ilgili eserler belirlenmeli, bunların sağlanması yoluna gidilmelidir. Arşivler tasnif edilmeli, Türk ve Osmanlı tarihiyle ilgili Doğu ve Batı dillerinde yazılmış eserlerin bibliyografyası hazırlanmalı ve bu gibi eserler kayıt altına alınmalıdır. Elbette bütün bunların hazırlanması yıllarca sürebilir. Oysa encümenin kaynağı yoktur. Sultan Reşat'ın sağlığında hazine-i hassadan sağladığı ödenek kesilmiştir. Ancak bunların da yapılması gerekir. Bu bize "istikbalde daha kavi, daha metin, daha insani bir milliyet kuvveti vücuda getirecektir"¹². O sırada Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiğini unutmamak gerekir.

Tarih-i Osmani Encümeni dışında kurulan ve çalışan çeşitli derneklerin etkinlikleri içinde tarih araştırmalarına önemli bir yer verildiğini görüyoruz. 24 Aralık 1908 tarihinde kurulan Türk Derneği: "Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki âsâr, ef'al, ahval ve muhitini öğretmeye çalışmak" amacını güdüyordu (Akçuraoğlu, 1928: 435; Arai, 1994: 23-48). Türk Derneği, ancak yedi sayı çıkabilen (1911) bir dergi yayınına da girişti. Adı geçen derneğin kapatılmasından sonra Türk Yurdu Cemiyeti kuruldu (Akçuraoğlu, 1928: 435)¹³. Türkçülüğün daha sistemli ve siyasal yayın organı haline gelen *Türk Yurdu* dergisi yayına girdi (Lewis, 1970: 347; Arai, 1994: 82-110). Türkçülük akımının bu önde gelen dergisi uzun ömürlü oldu. 12 Mart 1912'de kurulan Türk Ocağı da Türkçü bir tarih görüşüne yer veriyordu: "İslam kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terfi ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak" için kurulan Türk Ocağı, bütün ülkede örgütlendi (Akçuraoğlu, 1928: 441-2; Arai, 1994: 111-26). Türk Ocağı, Milli Mücadele'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok önemli bir rol oynadı ve 1931'de kapatıldı (Georgeon, 1982: 168-215; Üstel, 1997).

Asar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni 10 Mart 1331/23 Mart 1915 tarihinde kuruldu. Bu derneğin umumi kâtipliğini Köprülüzade Mehmet Fuat yürütüyordu. Onun müdürlüğünde, Ziya Gökalp'ın da yazılarına yer veren ve daha pek çok imzanın bulunduğu *Milli Tetebular Mecmuası* yayına sokuldu. Ünlü Barthold'dan Ragıp Hulusi'nin çevirdiği "Şark Tetebbu Tarihi" ne yazık ki eksik kaldı¹⁴. Çünkü derginin yayını 5. sayı ile birlikte

¹² Ahmet Refik, "TOE'nin Vezaifine Dair", *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1336 /1920b, no. 8479; Ayrıca bkz., Ahmet Cevdet, "Yine Tarihimiz", *İkdam*, 15 Teşrinisani 1336 /1920, no. 8509.

¹³ II. Meşrutiyet dönemindeki "fikir cereyanları" için bkz. Yusuf Hikmet Bayur (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım IV, TTK, Ankara.

¹⁴ *İslam Medeniyeti'ne ve Türk Harsına Ait Milli Tetebular Mecmuası*, İstanbul, Mart - Nisan 1331 - Teşrinisani - Kânunuevvel 1331, toplam 5 sayı. Derneğin talimatnamesi c.II, s 381-4'dedir. Barthold'un bu eseri kimi eklerle Fransızcaya çevrilmiş ve yayımlanmıştır: *La Découverte de l'Asie Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, traduit du Russe et annoté par B. Nikitine, Payot, Paris, 1947.

sona erdi. Barthold'un bu eserinin daha sonra genişletilerek Fransızcaya çevrilip Paris'te basıldığını belirtmekle yetiniyoruz (bkz. Barthold, 1947).

Öte yandan İslamcılık akımı da II. Meşrutiyet'in siyasal ve ideolojik akımları içinde çok önemli bir rol oynadı (Tunaya, 1991). Tunaya'nın belirttiği gibi, "İslamcı akımın geniş yayın faaliyeti öteki akımlarinkine nazaran kıyas kabul etmeyecek kadar fazladır. İslamcıları bağrında toplayan "Sırat-ı Müstakim" ve "Sebil-ür-reşad", "Mekâtib ve Medâris", "Beyan-ül-hak", "Liva-yı İslam", "Mahfel" doktrini ana hatları bakımından muhtevidirler. "İslam Mecmuası" na gelince, Türkçülerin yayın organı kalmıştır" (Tunaya, 1991: 17). Fakat bu akımın temsilcileri standart diyebileceğimiz bir İslam Tarihi yazamadılar. Dr. Abdullah Cevdet, bu durumu eleştiriyor ve İslam'ın kendi tarihini Batı bilginlerinin yazdıklarından öğrenmeye çalışmasından yakınıyordu. Açıkçası, Müslümanlar, kendi dinlerinin bilimsel tarihini Batılılardan öğrenme durumuna düşmüşlerdi. Kendisi, Hollandalı oryantalist Dozy'nin *İslam Tarihi* adlı eserini çevirerek yayınladı. Olay dinciler arasında büyük bir öfkeye yol açtı; hükümetin bu kitabı toplatması zorunlu oldu. Basında uzun süre bir Doktor Dozy tartışması başladı (Berkes, 1973: 388; Hanioglu, 1981: 325-41). Bu tartışmalar kamuoyunda uzun süre güncelliğini korudu.

II. Meşrutiyet döneminde genel çizgileriyle bu gelişmeler olurken çeviri işine de ağırlık verildiğini ve Osmanlı tarihiyle ilgili çok önemli eserlerin Türkçe'ye kazandırıldığını belirtmek gerekir. Bu eserler genellikle Fransızcadan çevriliyordu. Bu da doğaldır. Çünkü öteden beri Fransızlarla olan yoğun ilişkiler yanında Tercüme Odası, Mekteb-i Tıbbiye ve Galatasaray Sultanisi gibi eğitim öğretim kurumlarında geçerli olan dil Fransızca'ydı. Diploması dili de öyleydi. Bilimsel alanda da Fransızca bir çeşit *lingua franca* idi. Çevirileri yapan aydınlar da genellikle Galatasaray gibi eğitim kurumlarında yetişmiş, yurt dışında bulunmuş ve bu dili öğrenmiş kimselerdi. Sözü kısası, oldukça kısa bir zaman dilimi içinde bu değerli eserler Türkçe'ye çevrilmiş ve basılmıştır¹⁵.

II. Meşrutiyet döneminde yapılan çeviriler arasında Hammer'in ünlü *Osmanlı Tarihi* de vardır. Ata Bey'in tek başına bu çeviriyi üstlendiğini ve eserin 10 cildini çevirerek bastırıldığını belirtmek gerekir (Von Hammer, 1947). Ata Bey, eseri Meşrutiyet'ten yıllar önce fark etmiş ve bu tarihin

¹⁵ Bu çevirileri başlıcaları şunlardır: Albert Sorel (1911), *XVIII.Yüzyılda Şark Meselesi ve Kaynarca Muahedesi* (çev.Yusuf Ziya), İstanbul; Engelhart (1912), *Türkiye ve Tanzimat* (Ali Reşat), İstanbul; René Pinon (1328), *Karadeniz ve Boğazlar Meselesi* (Çev. Hüseyin Nuri), İstanbul; E. Driault (1328), *Şark Meselesi* (çev. Mehmet Nafiz), İstanbul; E. Driault (1329), *Selim-i Salis ve Napolyon* (Çev. Köprülüzade Mehmet Fuat), İstanbul; E. Driault (1330), *Un Ancien Diplomate, Kapitülasyonlar* (çev. Ali Reşat – Macar İskender), İstanbul. II. Meşrutiyet'te yapılan çeviriler arasında Seignobos'un eserleri önemli bir yer tutar. 3 ciltlik *Tarih-i Medeniyet* (çev. Ahmet Refik) ve yine üç cilt halinde çevrilen *Tarih-i Siyasi, 1814 - 1896* (çev. Ali Reşat) başlıklı eserlerini anmakla yetiniyoruz. Ayrıca bkz. Taceddin Kayaoğlu (1998), *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitapyurdu Kitabevi, İstanbul. Ancak unutmamak gerekir ki, çevrilen tarihlerin çoğu resmi kurumların dışında basılmış, bu nedenle bu esere alınmamıştır.

Türkçesini görmeyi çok arzu etmişti. Sonradan eseri çevirip bastırmaya başladı. Ancak kâğıt sıkıntısı, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşları bu eserin basımını durmadan geciktirmiş, çevirmenin 1919 yılında ölümüyle de iş yarıda kalmıştır. Hammer Tarihi öteden beri Türkiye'de okur yazarlar arasında biliniyordu. Ancak çevirisi gündeme gelince kimi tarihçiler, sözgelimi Necip Asım, buna şiddetle karşı çıktılar. Necip Asım, "Hammer Tarihi'ni çevirmenin Tarih-i Osmani'ye hizmet değil, hakaret" olacağını söylüyor ve bu iddiasını yineleyip duruyordu. Necip Asım, Hammer'in "sevk-i taassupla" Osmanlılar aleyhine bulunduğunu ve pek çok gerçeği sakladığını yazıyordu. Buna karşı Ahmet Cevdet, hiçbir eserin Hammer Tarihi'nin düzeyini yakalayamadığını savunuyordu. Yani daha Hammer çevrilmeden önce hakkında uzun bir tartışma ortamı yaratıldı¹⁶. Ata Bey bunlarla ilgilenmedi. Eseri büyük bir özenle Türkçe'ye kazandırmaya çalıştı. Bu, dönemin en büyük çeviri hareketidir. Hanedan üyeleri başta olmak üzere dönemin bir çok aydını, abone yazılarak eseri destekledi. Üstelik Ata Bey, Hammer'i çevirmekle yetinmemiş, eksik ve yanlışları düzeltmiş, eklerle de zenginleştirmiştir. Onun bütün bu düzeltme ve ekler için inanılmaz bir çaba gösterdiğini unutmamak gerekir.

II. Meşrutiyet döneminde Abdurrahman Şeref, tarih araştırmalarında önemli bir rol oynadı. Yepyeni bir yöntemle ele aldığı ders kitapları, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'ndaki makaleleri, belge yayınları, monografiler onun bu alandaki gücünü göstermektedir. Özellikle gazetelerde yazdığı ve daha sonra bir araya getirdiği makaleleri Tanzimat dönemine büyük bir ışık tutmaktadır (Demiryürek, 2003; 2009). Ali Reşat'ın da özellikle çeviri etkinlikleri monografiler ve ders kitaplarıyla büyük bir rol oynadığını belirtmek gerekir (Ertürk, 1999-2000: 205-27). Üstelik Ali Reşat, Batı'daki gelişmeleri yakından izliyordu.

Dönemin önde gelen aydınlarından Ali Kemal, siyasal tarihle özellikle Osmanlı tarihiyle yakından ilgileniyordu. Daha önce Mısır'da çıkardığı Türk gazetesinde Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* dizi yazısında ileri sürülen düşünelere karşı çıkmış ve şu gerekçeleri ileri sürmüştü.

"Biz, Türklerin fertler itibariyle yükselmesine çalışanlarıdanız. Bu nimet o derece çoklukla husule gelsin, Türkler vaziyeti koruyabilsinler, topluca yok olmaktan kurtulsunlar, ikbal yolunu tutsunlar, sonra Osmanlı milliyetinin vahdeti mi? İslam ittihadı mı? Türklerin tevhidi mi? Ne gerekirse, düşünsünler. Bütün bu fikirlerin başlangıcı, hareket noktası şu basit, güzel maksadımız olduğu için Osmanlı milliyetinin vahdetini, Türklerin tevhidini mi, ne istiyorsanız iste, fakat o yüceliklere ermek için evvel emirde gel bizimle çalış!"

Ali Kemal bu makalesini "Çalışalım" sözcüğü ile bitirmektedir (Akçura, 1976: 37-44)¹⁷. Yazar bu sözüyle, her alanda olduğu gibi tarih araştırmalarında da çalışmamız gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Ali

¹⁶ Bu tartışmalar için bkz. Demiryürek, "Tarih-i Osmani Encümeni'in Kuruluşu", göst. yer.

¹⁷ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Bayur, *Türk İnkılabı*, II/iv, s. 428-9; 432-4.

Kemal, Avrupa’da, daha doğrusu Fransa’da tarih okutma yöntemlerini ve Osmanlı tarihi üzerine yazılmış Batı kaynaklarını biliyordu¹⁸. II. Meşrutiyet’ten sonra İkdâm’da yazdığı bir yazıda şöyle diyordu: “Bir milletin en büyük noksanı, nakise-i terakkisi tarihini hakayıkı ile bilmemesidir. Bu saik ile mazisini öğrenmemesidir, öğrenmedikçe halini hakikatıyla idrak edememesidir”¹⁹.

Ali Kemal öncelikle tarih yazımında “ihtirasat-ı milliyeden” uzak durmayı salık vermekte, tarafsızlığa uyulması gerektiğini savunmaktadır. İster aleyhimizde olsun, ister lehimizde olsun “her hakikatı” pervasızca söylemelidir. Ali Kemal, tarihin belgelere dayalı olarak yazılmasını önerir. Ona göre belgelere dayalı olmayan tarihin hiçbir yararı olmaz, belki de zararı olur. “Mükemmel bir Tarih-i Osmani telif etmek mazruftan sonra zarfa, mana ile beraber lafza yani tertibe, tasnife, usluba, vb.. son derece ihtimam etmelidir”²⁰. Eldeki tarihlerin okunmamasının nedenleri bunlara dikkat etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Yine Ali Kemal’e göre, kolayca anlaşılır ki “(b)izde henüz matluba muvafık bir Tarih-i Osmani yoktur, olamadığı için de o yolda mükemmel bir esere ihtiyacımız hadden efsundur. Hatta Avrupalıların bile Osmanlılara dair yazdıkları bütün nakıstır, çünkü vesaikten mahrumdur. Bu yolda vesaik-i tarihiye olsa olsa Türkçe olabilir. Türkçe’de ise o merteye mahir bir Avrupa müellifi yetişmedi”²¹. Türkiye’de Avrupa düzeyinde bir tarihçinin yetişemediğine üzülmür. Ancak Avrupa’da yazılan tarihleri de eksik ve yetersiz bulur. Bunların kimi kısa, kimi yüzeysel, kimi de eksiktir. Sonuç olarak Ali Kemal şu yargıya varmaktadır: “Biz Osmanlılar, terakkیات-ı fikriye, marifet-i medeniye vadisine henüz yeni giriyoruz. Giren de hissettiğimiz havayic-i irfanın biri belki de birincisi, mükemmel bir Tarih-i Osmani’dir, tekrar ederiz böyle bir esere hakikaten muhtacız”²².

Ali Kemal, daha sonra başlayan bir tartışmada eleştirel bir tarih anlayışının ilginç bir örneğini verdi. Tartışma, Ahmet Refik’in, *Peyam* gazetesinin tarihe ve tarihçiliğe karşı Ali Kemal’in savunduğu düşünceleri eleştirmesiyle başladı. Özellikle Ahmet Refik’in *Yeni Mecmua*’da vak’anüvis Raşit Efendi üzerine yazdığı bir makale, Ali Kemal’in çıkış noktası oldu²³. Ahmet Refik, yazısında Raşit’i “hem değerli bir şair, hem de ünlü bir tarihçi” olarak över. Ali Kemal bu kez Ahmet Refik’i “Umum şarklılar gibi tarihi sathi bir nazarla görmeğe, yine öylece tetkik etmeğe, usûl gibi, tenkit gibi, tettebbu gibi şart ve esaslardan hiçbirini idrak etmeden

¹⁸ Ali Kemal, “Ahmet Midhat Efendi ve Darülfünun’da Tarih-i Umumi”, *İkdâm*, 19 Décembre /Kânunevvel 1908b, no. 5205.

¹⁹ Ali Kemal, “Bir Tarih-i Osmaniye Muhtacız”, *İkdâm*, 23 Octobre/Teşrinievvel 1908a, no. 5178.

²⁰ A.g.e.

²¹ A.g.e.

²² A.g.e.

²³ Ali Kemal, Ahmet Refik’in çalışmalarını över ve bu ülkede beş on tane daha Ahmet Refik’in yetişmesi dileğinde bulunur. Bkz. Muzaffer Gökman (1978), *Tarihi Sevdiren Adam: Ahmet Refik Altınay*, T. İş Bankası, İstanbul, s. 361.

gelişigüzel tarih yazarları, vak'anüvisleri müverrih telakki etmeğe başlamıştır” diye eleştirmektedir²⁴. Bu konuda yazdığı *Raşit Müverrih mi Şair mi?* başlıklı eserin sonunda şu yargıya varmaktadır: “Raşit müverrih midir? Haşâ, şair midir ? Hay hay!”²⁵ Unutmamak gerekir ki Ali Kemal, bu eseriyle tarihe eleştirel bir gözle bakmanın ilk örneklerinden birini vermiştir.

Bu yıllarda Avrupalı ve Amerikalı tarihçilerin özellikle Osmanlı tarihi üzerine yaptıkları çalışmalar devam ediyordu. Alman tarihçilerinin de öyle... İşin ilginç yanı, bu tarihçiler, Osmanlı'nın çöküş sürecinde devletin kuruluş dönemini araştırıyor (Gibbons, 1916) ya da en yüksek döneminde imparatorluğun kurumlarını inceliyorlardı (Lybyer, 1913)²⁶. Iorga'nın Osmanlı tarihini bütün olarak ele alan ve 1912 tarihine kadar gelen eseri de tamamlanmıştı (Iorga, 1908-1913)²⁷. Iorga'nın eserini II. Meşrutiyet dönemi aydınları biliyordu. Hatta bir dönem Türkçe'ye çevrilmesi de gündeme geldi; fakat gerçekleşemedi. Bu tasarı ancak Cumhuriyet döneminde yaşama geçirilebildi. Gerek yayınlar, gerek tanıtma yazıları incelendiği zaman dönemin tarihçilerinin Avrupa'daki gelişmeleri yakından bildikleri ve izledikleri görülmektedir. Sözelimi Ali Reşat'ın *Dreyfus Davası* ile ilgili bir kitap yazması son derece anlamlıdır. Yine onun cilt cilt kaleme aldığı *Fransız İhtilal-i Kebiri Tarihi* de büyük bir anlam taşır. Ahmet Refik'in forma forma yayınladığı *Büyük Tarih-i Umumi* başlıklı eseri de öyle. Elbette o günün koşulları içinde bütün bu eserlerin geniş ölçüde Batı özellikle Fransız kaynaklarına dayandığını belirtmek gerekir. Şunu da ekleyelim: Alman tarihçi ve bilim adamlarının özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türkiye'nin kültürel yapısını ve ülkedeki fikir akımlarını ele alan çalışmaları büyük bir değer taşır. Ahmet Muhittin gibi Türk araştırmacılar da bu çalışmalara katkıda bulunmaktan geri kalmadılar.

3. TBMM Dönemi

Burada TBMM dönemindeki çalışmaların özellikle konumuz açısından çok önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Cahit Öztelli'nin bu bağlamda yaptığı bir araştırmanın önemi üzerinde de durmak yerinde olacaktır. Öztelli diyor ki:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde kültür çalışmalarına yine tarihçilerimiz gereği gibi yer vermiyorlar. Oysa, düşmanın top sesleri Polatlı'dan Ankara'ya yankılar yaparken, büyük düşünür Ziya Gökalp başkanlığında bir kültür çalışması

²⁴ Ali Kemal (1334), *Raşit Müverrih mi, Şair mi ?*, İstanbul.

²⁵ *A.g.e.*, s.112.

²⁶ Kuruluş döneminin sorunları için bkz. Heath W. Lowry (2010), *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, Bilgi, İstanbul; Yusuf Oğuzoğlu (2000), *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren, İstanbul. Ayrıca bkz. Halil İnalcık (1973), *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300 - 1600*, Londra.

²⁷ Osmanlı tarihçiliğinin 1876'dan 1926 yılına kadarki gelişimi için bkz. Jean Dénys (1927), “Turquie”, *Histoire et histoire depuis cinquante ans, methode,organisation et résultats du travail historique*, Paris, ss. 438-54.

vardır. O karışık, karanlık günlerde bu çalışmalara bakınca şaşırıyoruz. O toz duman içinde bir yandan dış baskılar, bir yandan iç ayaklanmalar, her türlü bunalımlar içinde bu yayınlar nasıl hazırlanır, nasıl bastırılırdı?” (Öztelli, 1976: 615-7).

TBMM hükümeti kurulunca Maarif Vekâleti’nde bir “Telif ve Tercüme Heyeti” oluşturuldu. Başına da Diyarbakır’dan Mustafa Kemal Paşa tarafından çağrılan Ziya Gökalp getirildi. Gökalp, 11 Ağustos 1923’de, TBMM ikinci dönem Diyarbakır milletvekili seçilince bu görevi bıraktı²⁸. Öztelli, Telif ve Tercüme Heyeti’nin bastırıldığı kitapları derleyip toplamak için büyük bir çaba gösterdi. Topladığı eserlerin tam olmadığı açıktır. Sözelimi basılan çeviriler arasında Charles Texier’nin ünlü *Küçük Asya* (çev. Ali Suat) başlıklı 3 ciltlik ünlü eseri de vardır. Gravürler özenle basılmıştır. Ancak Öztelli’nin listesinde yer almamaktadır. Tarihle ilgili başlıca çeviriler şunlardır: *Mufassal Türk Tarihi* (M. Şemseddin); *Türk Tôresi* (Ziya Gökalp); *Medeniye-i Kadimenin Zevali* (Ferrero Guglielmo, çev. Ziya Gevher); *Türk Büyükleri veya Türk Adları* (Besim Atalay); *Timur ve Tüzükâtı* (Şerafettin Ali, mütercimi Mustafa Rahmi); *Moğol Tarihi* (Mouredgea d’Ohsson, mütercimi Mustafa Rahmi) ve diğerleri. Dikkati çeken bir konu da bütün kitapların hepsi İstanbul’da Matbaa-i Âmire’de basılmış olmalarıdır. Öztelli, haklı olarak şu soruyu gündeme getirmektedir; “İstanbul Hükümeti emrinde olan bu devlet basımevi ile nasıl ilişki kurulmuştur ? Bunun açıklanması gereken bir sorun olduğu incelenmeye değer” (Öztelli, 1976: 615-7).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa, tarihe çok yakın ilgi duyan biriydi. Milli Mücadele günlerinde var olan bu ilginin 1930’lardan sonra oldukça yoğunlaştığı görülür. Zaferin elde edilmesinden Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen dönemde ülkeyi karış karış gezer. Halkla, aydınlarla, öğretmenlerle, kadımlarla, gençlerle söyleşir. 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de yaptığı toplantıya 6000 - 7000 kişi katılmış ve Gazi tam sekiz saat konuşmuştur²⁹. Bu konuşmalarında sık sık tarihten örnekler verir. İzmir’deki konuşmasında Osmanlı yayılması ve bunun sonuçları üzerinde durur:

“Hanımlar, efendiler!

Doğu kavimlerinden bahsettiğim zaman bunların başında ve en kuvvetlisinin Türk unsuru olduğunu cümlemiz bilmeliyiz (Yaşasın Türkler sesleri, alkışlar).

Bütün Avrupa’yı baştan başa çiğneyen ve Paris’e kadar giden Türklerdir (Alkışlar). Fakat her taarruza karşı, daima mukabil taarruz düşünmek lazımdır. Bunu asker olanlar çok iyi bilir. Yapılmış taarruza karşı, mukabil taarruz düşünmeden hareket edenlerin sonu

²⁸ Öztelli, burada yanılmaktadır; çünkü Gökalp, Diyarbakır’dan Ankara ‘ya ancak 13 Nisan 1923’de gelebilmiş ve encümenin başına daha sonra geçmiştir (Kayaoğlu, *Türkiye’de Tercüme*, s. 217-25).

²⁹ O toplantıyı bir öğretmen olarak izleyen Hasan-Âli Yücel’in izlenimleri: *İçten - Dıştan*, Ankara, 1938, s. 44-5.

behemehal mağlup olmaktadır, yıkılmaktadır, yok olmaktadır” (Borak, 1998: 155-224).

Mustafa Kemal Paşa, bu önemli konuşmasında Fatih’in Roma’yı yönetimi altına almak ve büyük bir imparatorluk kurmak istediğini belirtir. Selim’in bütün İslam alemini bir noktada birleştirmek istediğini, sonra bir Osmanlı taç sahibinin (yani Kanuni’nin) hem Viyana’ya kadar gitmek ve hem de bütün İslam dünyasını birleştirmek istediğini vurgular. Bu konuda ayrıntılı açıklamalarda bulunur. İzlenen bu siyasetlerin “Türk unsurunun hayatına, topluluğuna, mutluluk getirmedeğini” de ekler. Mustafa Kemal, Panislamizm, Panturanizm siyasetlerini eleştirir. Bunların gerçekleşemeyeceklerini söyler. İzlenecek siyasetin “Turani (milli) bir milli siyaset” olacağını vurgular³⁰. Dikkat edilecek olursa bütün bu ayrıntılar olduğu gibi 1927’de verdiği Nutuk’ta yer almıştır. Bu bakımdan, 1923 İzmir konuşması, Nutuk’un temel kaynaklarından biridir.

Mustafa Kemal Paşa’nın bu dönemde yaptığı konuşmaların büyük bir önem taşıdığını vurgulamak gerekir. Sözelimi, 20-21 Mart 1923’de Konya’da esnaf ve tüccarlarla, kadınlarla, gençlerle konuştuğunu biliyoruz. Konya Türk Ocağı’ndaki bir çay saatinde gençlerle yaptığı konuşma son derece önemli olmakla birlikte, bunun üzerinde ancak Prof. Şerafettin Turan gibi bir iki tarihçi durmuştur. Mustafa Kemal, burada bugünkü parlak zafere karşın bunun “henüz milletimizi hakiki halasa mazhar” kılmadığını vurgular. Bundan sonra yapılacak çalışmalar sonucunda “asıl gayeye vasıl” olacağımızı dile getirir. Tarihsel bir değerlendirme yapar. Geri kalmışlığımızın ana nedenini, gerçeklerden kaçan yanlış düşüncede arar. Bütün İslam dünyası, bu yanlış zihniyetler yüzünden Şarktan Garba kadar düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve esarete düşmüşlerdir. Yine Mustafa Kemal, bu konuşmasında aydın sınıfla halk kitlesi arasındaki çelişkiye parmak basar. Aydın sınıfla halkın zihniyeti arasında uyum sağlanması gerektiği üzerinde durur; “...sürekli olarak silahla uğraşmak, düşmanlık duyguları yüzünden Batının yenilikleriyle ilgilenmemek, gerilememizdeki etkenlerin diğer önemli bir nedenidir”, der (Turan, 1981: 650-5)³¹.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan geri kalmışlığımızın nedenlerini bir “zihniyet” sorunu olarak ele alırken, öte yandan da Osmanlının başarılarını ortaya koymaktan geri kalmaz. Bu bakımdan onun Osmanlı mirasına her zaman olumsuz baktığı söylenemez. 28 Aralık 1919’da Ankara ileri gelenleriyle yaptığı bir konuşmada şöyle der:

“Halbuki düşününüz Efendiler! Milletimiz ufak bir aşiretten; anavatanda müstakil bir devlet tesis ettikten başka garp âlemine, düşman içine girdi ve orada azim müşküller içinde bir imparatorluk vücuda getirdi. Ve bunu, bu imparatorluğu altı yüz seneden beri

³⁰ Buradaki Turani siyaset sözü Nutuk’ta yoktur. Turancılık anlamına gelmez. Milli anlamında kullanılmaktadır.

³¹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, II, (1989), Ankara, ss. 141-50.

kemal-i şevket ve azametle idame eyledi. Buna muvaffak olan bir millet elbette âlî hasais-i siyasiye ve idareye maliktir. Böyle bir vaziyet yalnız kılıç kuvvetiyle vücuda gelemezdi. Cihanın malumudur ki, Devlet-i Osmaniye pek vasi olan ülkesinde bir hududundan diğer hududuna ordusunu sürat-i fevkalâde ile ve tamamen mücehhez olarak naklederdi”³².

4. Cumhuriyet’in İlk Yıllarındaki Tartışmalar, Gelişmeler, Arayışlar

İncelediğimiz dönemde, yani Cumhuriyet’in ilk yıllarında, II. Meşrutiyet’le başlayan tarih yazımı ve yayınlara herhangi bir kopukluk olmadan devam edildiği görülmektedir. Tarih-i Osmani Encümeni, Türk Tarih Encümeni’ne dönüşerek varlığını sürdürdü. Ancak, aşağıda görüleceği üzere yönetmeliği ancak 1927’de çıkarıldı. Derginin adı da buna göre biçimlendi. Çok önemli Osmanlı kaynakları, *Silahdar Tarihi* gibi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* gibi (VII, VIII; sonradan IX, X) eserler yayımlandı. Ancak Cumhuriyet’in ilk yıllarında ders kitapları başlı başına bir sorun olarak ortaya çıktı³³. Orta öğretimde, tarih anlayışında yeni bir zihniyet değişikliği gerekiyordu. Bunu ilk dile getirenlerden biri de Muhittin (Birgen) oldu. Muhittin o sırada Azerbaycan’dan yeni dönmüştü ve *Meslek* dergisini çıkarıyordu ve Marksizmden geniş ölçüde etkilenmişti. Muhittin *Meslek*’te şöyle yazıyordu: “Osmanlı İmparatorluğu’nu, hanedan ve hilafeti yıkan Cumhuriyet, bizim tarihlerimizi, tarihçilerimizi de – tabir caiz ise – fenersiz yakaladı, onların istinatgâhları Osmanlı Sarayı idi; bu saray yıkılınca meydana ne tarih kaldı, ne tarihçi”³⁴.

Muhittin’e göre, “Türk milleti büyük bir hamle ile silkinerek kendisini imparatorluğun pençesinden kurtarmış”, fakat onun tarihçilerinden kurtaramamıştır. Bugün okullarda “milli tarih” diye okutulan kitaplar, padişah adlarının silinmesinin ötesinde pek değişmemiştir. Çünkü “(k)endilerine müderris unvanı vermekten çekinmeyen tarihçilerimiz, bir türlü Osmanlı tarihinden ayrılmıyorlar”³⁵. Muhittin ağır ithamlarda bulunur ve şöyle devam eder: “Ölmüş olan Osmanlı saltanatının ruhu Darülfünun’un himmeti sayesinde hâlâ yaşıyor”³⁶.

Muhittin, o zaman tek olan üniversiteye karşıdır. Kendisinin Azerbaycan’da privat doçent olarak görev yapmasının bu tutumunda etkisi olsa gerekir. Bu nedenle, o daha daha çok üniversite dışında bir hareket

³² *A.g.e.*, s. 8.

³³ *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* (1998) (Haz. Salih Özbaran), Dokuz Eylül yay., İzmir. Konu, bu kitapta yer alan bildirilerde ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

³⁴ *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen (1885- 1951)* (1997) (Haz. Zeki Arıkan), Tarih Vakfı, İstanbul, s. 103.

³⁵ Muhittin’in çıkardığı *Meslek* dergisi aslında I. TBMM’de epeyce tartışılmış bulunan “Mesleki Temsil” sisteminin sözcülüğünü yapıyordu. Kendisi o sırada tek olan ve Darülfünun denilen üniversiteye, daha doğrusu bunun zihniyetine karşı idi. Bunu dergisinde sık sık dile getiriyordu.

³⁶ *A.g.e.*, s. 103.

bekliyordu. II. Meşrutiyet döneminde kooperatifçilik hareketi içinde yer almış, Tanin Gazetesi'nin başyazarlığını yapmıştır. Tarihin ancak sosyal bilgilerle birlikte yürüyeceğine inanır. Devrimden sonra gittiği Azerbaycan, Gürcistan, Kafkasya, Rusya'da Marksizmin kuvvetle etkisinde kaldı. Bütün bunları göz önünde bulundurmak gerekir. Ona göre, üniversite dışında bir hareket vardır. O da *Anadolu* mecmuasının temsil ettiği Türk hareketidir. Muhittin burada yazılar yazan Mükrimin Halil'in adından övgüyle söz etmektedir. Çünkü bu dergi ve onun temsil ettiği hareket, "ilk defa olarak tarihimizin mihverini saraydan kurtarıp başka şeye, mesela coğrafi manasıyla Anadolu üzerine oturtmak(tadır). (B)u tecrübe bize her şeyden evvel bir hakikati gösteriyor. Ortada tarih ve müverrih bolluğuna rağmen henüz ne tarihimiz, ne de tarihçimiz vardır"³⁷.

Muhittin, Türk'ün başka, Osmanlı'nın başka olduğunu ayırt eder ve bunların kesinlikle özdeş olamayacağını savunur. Namık Kemal'den beri Türk ve Osmanlı deyimleri hep özdeş olarak kullanılmıştır. Bu yüzden şimdi bizde Türk ve Osmanlı tarzındaki ayırma inanmakta okuyucularımız güçlük çekmektedir: "Halbuki iş böyle değildir; Osmanlı tarihinde Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Ulah, Çerkes, Arnavut gibi nasıl bir takım milletler ve milliyetler olmuşsa, onlar gibi bir de Türk milleti olmuştur. Ancak ne var ki, iki yüzyıldan beri Osmanlı kitlesi, yavaş yavaş Türkleşmeye doğru gidiyordu. Bununla birlikte henüz Türkleşmemiş unsurlar vardır. Bu nedenle Osmanlı imparatorluğu tarihinde bir de Türk- Osmanlı sorunu vardır. Muhittin, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir tarih anlayışına gereksinimi olduğu üzerinde durmaktadır. "Cumhuriyet'in Türkiye'de yapacağı en büyük inkılap ve en kat'i ıslahat, tarih sahasında başlamak mecburiyetindedir. Bunu ise üniversiteden bekleyemeyiz."³⁸

Öyle anlaşılıyor ki ders kitapları, Atatürk'ün de zihnini yoran bir sorundu. Çünkü o, devlet okullarında bilimsel bir görüşün egemen kılınmasını istiyordu. Wells'in *Cihan Tarihinin Anahatları* (1928) eserinin çevirisinin yapılmasındaki amaç budur. Okullarda evrenin yaratılması ve gelişmesine dogmatik bir yöntemle değil, bilimsel bir açıklamayla yaklaşmıştır. Nitekim 1930'larda yazılan, Türk Tarih Encümeni'nce hazırlanan dört ciltlik kitabın birinci cildinde evrenin yaratılışı, hayatın dünyada ortaya çıkışı, tamamen Darwinci bir görüşle açıklanmıştır (Karal, 1977: 258). 1932 yılında basılan *Tarih P*'in önsözünde şöyle denilmektedir:

"Son yıllara gelinceye kadar "Türk Tarihi" memleketimizde en az incelenmiş konulardan biri halindeydi. 1000 yıldan fazla süren İslamlık-Hıristiyanlık davalarının doğurduğu düşmanlık duygusuyla tutucu tarihçiler bu davalarda asırlarca İslamlığın öncülüğünü yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeye savaştılar. Türk ve İslam tarihçiler de Türklüğü ve Türk medeniyetini İslamlık ve İslam medeniyeti ile kaynaştırdılar;

³⁷ A.g.e., s. 103.

³⁸ A.g.e., s.105.

İslamlıktan önceki binlerce yıla ait devreleri unutturmayı Ümmetçilik siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu'na dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlılık cereyanı da, Türk adının anılmaması, Milli Tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir etken halinde diğerlerine eklendi.

Bütün bu olumsuz cereyanlar, tabii mektep kitapları üzerinde bile etkisini gösterdi ve Türklüğün, çadır, aşiret, at, silah ve savaş kavramlarıyla eş anlamlı tutulması geleneği mektep kitaplarımıza kadar girdi”³⁹.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında tarih alanındaki çalışmalarda II. Meşrutiyet birikimi ve geleneğinin önemli bir rol oynadığına şüphe yok. Ancak Cumhuriyet’in aydınları ve tarihçileri de yeni bir arayış içinde idiler. Etienne Copeaux, özellikle tarih ders kitaplarındaki gelişmeleri, ya da değişimi ele alır ve özellikle 1931’den sonra ortaya çıkan kopukluğa işaret eder (Copeaux, 1998: 15).

5. Cumhuriyet Döneminde Tartışmalar: Muhittin Birgen ve Kapıkulu Modeli

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı tarihini farklı bir açıdan yorumlayan ve bunu bir *Kapıkulu* modeline indirgeyen de yukarıda kendisinden söz ettiğimiz Muhittin oldu. Ancak onun ilk kez *şekillendirdiği* bu model, ne o zaman (1924), ne de eserinin yeniden yayımlanmasından sonra⁴⁰ gereken ilgiyi görmedi. Fakat burada bu modelin esaslarını vermekte yarar görüyoruz. Yazarın Sovyetler Birliği – Azerbaycan’dan dönüşünde oldukça güçlü olarak Marksizmin etkisinde bulunduğunu bir kez daha belirtelim (Berkes, 1997: 15). Muhittin, Kapıkulu deyimini, dar anlamda kullanmaz. Ona daha geniş bir anlam vermekte ve bununla İmparatorluğu yapan, elinde tutan yönetici kadroyu anlatmaktadır.

Muhittin, modelin şekillenmesini, Osman Gazi’den önceye götürür. Kapıkulu tarihçileri göreve büyük bir bağlılık göstererek Ertuğrul Bey’i daha basit, daha doğrusu önemsiz gösterirler. Asıl Osman Bey’den işe başlarlar. Muhittin’e göre Osman Bey’in aşireti hakkında henüz esaslı bilgiden yoksunuz. Nitekim Necip Asım’ın yazılmasına katkıda bulunduğu *Osmanlı*

³⁹ *Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar* (1932), TTT Cemiyeti tarafından yazılmıştır, İstanbul; yeniden, Kaynak yay., 2000, s. XI.

⁴⁰ Yukarıda, Muhittin, *Tarihimiz ve Cumhuriyet..Muhittin,...*Muhittin, 1. TBMM döneminde geniş ölçüde tartışılmış olan mesleki temsil sistemi içinde yer almıştır. Bu tartışmalardan ve özellikle Kör Ali İhsan Bey’in mesleki temsil programından geniş ölçüde etkilenmiştir. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili - Mesleki Program” *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, ss. 283-363.

Tarihi'nde⁴¹ bu Türk aşiretinin yaşamı hakkında pek az ayrıntı bulunmaktadır. Sosyal bilimlerin bütün alanlarında bilgi sahibi olan ve tarihin ancak bu yolla yazılabileceğine inanan Muhittin, bu ilk dönemler üzerine dikkate değer saptamalarda bulunmaktadır. Ona göre, yanlış değerlendirmeler tamamen Kapıkulu tarihçilerinin zihniyetinden, bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Onların bütün görevleri, Ertuğrul ve Kara Osman Beyleri insanlık erdeminin somut örnekleri olarak göstermektedir. Kahramanlık, bunun birinci niteliğidir. Adalet, hakseverlik, sadelik, mertlik, halkseverlik gibi nitelikler de kahramanlığı tamamlayan temel unsurlardır. Halbuki iş asla böyle değildir. Osman Bey kahraman ise, bütün etrafındaki dört yüz çadırı dolduran insanlar da böyledir. Çünkü henüz ilkeldirler, göçebedirler. Henüz içlerinde işbölümü gelişmemiştir. Osman Bey, bir kahraman olmadan önce bir "aşiret derebeyi" dir⁴².

Muhittin, Kapıkulu müverrihlerini eleştirirken onları izleyen yeni "milliyetperver" müverrihlerimizin yazdıklarını da fantezilikle suçlar. Bunlar, yazdıkları kitaplarda Türklerin en büyük niteliği olmak üzere kahramanlığı, konukseverliği, cömertliği üstün nitelikler olarak göstermekte devam etmişlerdir. Ancak bilinmesi gereken, bu dönemlerde bütün ilkel toplulukların bu aşamalardan geçmiş olduklarıdır⁴³. Birgen görevinin, Türkleri ne barbar, ne de medeni göstermeye çalışmak olduğunu söyler ve ekler: "Kendimizi bundan yedi asır evvel hangi halde isek öyle görmemiz lazımdır"⁴⁴. Bu bağlamda Osmanlıların yedi yüz yıl önce vücuda getirmiş oldukları devlet, bugünkü anlamda "müterakki" bir devlet gibi değil, belki o günkü, yani Romalı anlamıyla bir devletti⁴⁵. Muhittin, Roma'nın çöküşüyle yani kuzeyden gelen göçebe Cermen kabilelerinin *semye* (soy - sop) örgütünün kendi güçlerine dayanarak Roma'yı istila ettiklerini belirtir ve ekler: "Bizim Tavaif-i Mülûk" adını verdiğimiz aşiret derebeyliği devrimizde olduğu gibi, çöller içinde mütemadiyen yer değiştiren kum dağları tarzında, irili ufaklı bir takım devletler kuruyorlar"⁴⁶.

⁴¹ *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, ss. 107-8; Atıfta bulunulan eser, yukarıda sözünü ettiğimiz Mehmet Arif ve Necip Asım'ın yazdığı tarihtir.

⁴² *A.g.e.*, ss. 107- 8.

⁴³ *A.g.e.*, ss.107-8.

⁴⁴ *A.g.e.*, s.110.

⁴⁵ *A.g.e.*, s.112.

⁴⁶ Muhittin, İbni Haldun'un *asabiye* kuramından etkilenmiş benzemektedir. Bedevi umran düzeyindeki toplumsal örgütlenmelerde ortaya çıkan, bu düzeyde yaşayan bir grubun üyelerini birbirlerine yakınlık duyguları ile birleştiren, onları dış bir tehlike karşısında grubu birlikte savunmaya ve korumaya iten, ayrıca bu grup reisine kendisine karşı duyulan büyük saygıdan doğan temelde "ahlaki" diyebileceğimiz otoritesini veren şeye İbni Haldun "asabiye" adını vermektedir. Bu gibi grup üyelerine "biz" bilinci veren asabiye, kendisinden pay alan üyeleri arasında yakınlık duygusunu, dayanışma bilincini daha güçlü kılar. Özetle İbni Haldun için *asabiye*, bir insan grubunun başka bir insan grubu üzerine egemenlik kurması, giderek devletin oluşturulması olayının temelinde bulunan ana açıklayıcı faktördür. Bkz. Ahmet Arslan (2009), *İbni Haldun*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, pek çok yerde, özellikle s. 94-115. Çağımızın en büyük tarihçilerinden biri olarak kabul edilen Fernand Braudel'e göre: Yıkılan bir "uygarlığın" galibi her zaman "barbar" olarak görülmektedir. Ancak barbarların bu başarısı geçicidir. Çünkü

Muhittin, Osmanoğullarının tarihen zorunlu olan bir görevi yerine getirdikten sonra, çarçabuk kendi aşiretlerini terk ederek devşirme çevresine girdikleri üzerinde durmaktadır. Devşirme aşiret yaşamında yer bulamaz. Aşiret hukukunun esası kandaşlıktır. Oraya ecnebi kabul edilemez. Halka dayanmayan imparator ya da sultan bu orduya dayanır (Berkes, 1973: 22; İnalçık, 1994: 5-26). Bu bağlamda Muhittin, kendi sözleriyle “Kapıkulu müverrihleri istedikleri kadar edebiyat yapsınlar” diyor, gerçek şudur ki Ertuğrul Bey’in aşireti Roma [Bizans]’nın mamur ve zengin ülkelerine doğru aşiret örgütünün verdiği güçle sürekli akın yapan Türk kitlelerine öncülük eden ilkel bir topluluk hücreliydi⁴⁷. Bu hücre yalnızca ödevini yaptı. Bizans yolları üzerinde yurtluk sahibi oldu. Karşısında çürümüş Bizans toplumu vardı. Onunla sıkı bir iletişim içinde bulundu. Ele geçirilen yerlerdeki servet ve bayındırlıktan sürekli aldığı aşılarda çarçabuk bir başkalaşım geçirdi ve sonunda çatladı. İçinden çıkan devşirme idi. Bu oğullar artık aşiretten değil, devşirmenin adamlarıdır (Uzunçarşılı, İA 563-5; Uzunçarşılı, 1943; Vryonis, 1956: 441-2, Ménage, 1966: 64-78).

Dört yüz çadır halktan oluşan aşiret içinden yeni bir Roma İmparatorluğu çıkabilmesi için iki unsura gereksinim vardı: Kılıç ve kitap. Bu Hıristiyanlıktan, İslam’dan beri böyledir. Kılıç, Yeniçeri unvanıyla kurulan devşirme ile sağlandı. Kitap unsuru ise, daha önce Şeyh Edebalı ile başlayarak yavaş yavaş ve kendi kendine oluşuyordu. “Kapıkulu müverrihleri” Osman Bey’in memleketinin bir *dar-ül-cihad* olduğunu ve her taraftan akın akın gelen “gönüllü merdlerin, bahadır erlerin, ulema ve fukahanın” Osman Bey’e yardıma koştuğunu söylerler. Cihadın sözlük ya da dinsel anlamı ne olursa olsun, bunun tarihsel anlamı “doyumluk”u yasal (meşru) kılan bir yayılma hareketinden başka bir şey değildir. Bizans yolları üzerinde başlamış bulunan bu fütuhât, bütün İslam dünyası içinde zaten çoktan beri yayılmış bir halde bulunan, bir “kitap” sınıfını kendisine çekecek kuvvetli bir nedendir⁴⁸. Kitaptan anlatılmak istenen ulema, fukaha ve zamanın bütün okur yazarlar aydınlarıdır. Kitabın en önemli işlevi ise kılıcın yaptığı bütün harekâtı onaylamaktır.

Sonuç olarak Osmanlı’nın bağımsızlığından İstanbul’un fethine kadar devam eden ilk devirde, devşirmenin gelişmesiyle “Kapıkulu” sınıfı oluşur. Anadolu’da çok bol bulunan Türk aşiretlerinin orduya katacağı kuvvete dayanan yeni bir Bizans imparatorluğunun kurulmasıyla kendini gösterir⁴⁹. Bunu şimdiye kadar hiçbir müverrih görmemiştir. Bütün tarihçilerimiz, hatta edebiyat tarihçisi Fuat Bey bile, tarihimize biraz sosyal açıdan bakmak

bunlar bir süre sonra yıktıkları uygarlık tarafından özümsemektedir. Braudel (1967), *Civilisation matérielle et capitalisme (XV e – XVIII siècles)*, I, Paris, s. 69-70.

⁴⁷ *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, s. 113.

⁴⁸ *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, s. 115.

⁴⁹ Ünlü Romanyalı tarihçi Nicolae Iorga, “Osmanlı imparatorluğunu Bizans’ın İslamlaşmış şekli olarak devam ettiğini söyler (*Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935). Iorga bu kitabını Muhittin’den çok daha sonra yazmıştır. Bu nedenle Muhittin bu yeni siyasal yapılaşmayı “Yeni bir Bizans İmparatorluğu” olarak değerlendirmesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Ancak ikisi arasında yaklaşım farkının bulunduğunu da eklemek gerekir.

gereğini duymamışlardır. Muhittin, Ali Reşat Bey'i ayrı tutar. Fuat Bey'in bugünkü anlamıyla oldukça gelişmiş devlet diye gösterdiği devlet, işte bu köhne Bizans İmparatorluğu idi. Muhittin bütün bu açıklamalardan sonra artık Osmanlı'nın kim olduğuna yanıt vermektedir. Bunu olduğu gibi kendi anlatımıyla veriyoruz⁵⁰: “Osmanlı tarihinin seyrinde “Osmanlı” ve “Kapıkulu sınıfı” tabirleri aynı içtimai varlığa delalet eden muhtelif iki tabirden başka bir şey değildir. Her iki kelime de aynı içtimai kitleyi ve aynı siyasi bünyeyi ifade etmekten başka bir şey yapmaz. Yani *Osmanlı Devleti* demek mümkün olduğu kadar, *Kapıkulu Devleti* demek de kabildir. Bunun gibi *Kapıkulu sınıfı* demek ne kadar doğru ise *Osmanlı sınıfı* demek dahi o kadar doğru olur”⁵¹. Muhittin bu bağlamda *Osmanlı* sözünü devlete özgü bir ad olarak, *Kapıkulu* deyimini ise Osmanlı tarihinde kullanılan anlamını genişleterek yukarıda da belirtildiği gibi, imparatorluğu yapan ve idare eden sosyal bir sınıfı simgeleyen bir anlamda kullanmaktadır⁵². Muhittin, Mükrimin Halil’in çalışmalarını takdir ederek onun bulduğu bir deyim de “isabetli” görmektedir: “Türkiye Tarihi üzerinde evham ve hayalattan uzak, yalnız müspet vakıalara istinaden tetkikat yaptığını büyük bir memnuniyet ve takdir ile gördüğümüz Mükrimin Halil Bey, Osmanlı İmparatorluğu’na, daha Türkçe bir tabir ile “Köleler Saltanatı” ismini veriyor ki isabeti muhakkaktır.”⁵³

Son çözümlemede kendi kendini yalnızca *Kul taifesi* olarak adlandıran bir sınıf ortaya çıktı⁵⁴. Mehmet Servet (Berkin) daha sonra Muhittin’in bu yazıları üzerine bir değerlendirme yaptı. Burada Servet, tarihin ekonomik yorumu üzerinde durdu: “Kapıkulu Muhittin Beyin nazarında tam manasıyla bir sınıftır ve her sınıf gibi, kapalı ve kendisine has bir hayat tarzına maliktir. Kapıkulu’nun lisanı, edebiyatı, dini, ilh. vardır. Büyük Türk kitlesinin fevkinde, idare makinasının sahibi olan bu sınıfın geçirdiği hayat, Osmanlı tarihinin izahlı bir surette anlaşılması için ... tetkiki icap eden ilk merhaledir”⁵⁵. Şu noktayı da belirtmek gerekir. “Kapıkulu” bir sosyal sınıf olarak algılandığı zaman onu değişik terimlerle anlatmak gündeme geldi. Devşirme, Kapıkulu, Kul Taifesi, Köleler Saltanatı bu terimler arasında yer alır.

Muhittin’in Osmanlı tarihine bu sınıfsal bakışı özgündür. Şimdiye kadar bütün “Kapıkulu müverrihleri” bu kahramanlığın kasidelerini yazmaktan başka bir iş yapmamışlardır. Onun nereden gelip nereye gittiğini, imparatorluk tarihinde, nasıl bir yer tuttuğunu, hatta en genç tarihçiler bile asla düşünmemişlerdir. “Halbuki bu başlı başına içtimai bir “sınıf” tır, ve İmparatorluğun siyasi bünyesinin temel taşı teşkil eder”⁵⁶. İslam, Roma’yı

⁵⁰ *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, s. 120.

⁵¹ *A.g.e.*, ss. 120 -123.

⁵² *A.g.e.*, s.121.

⁵³ *A.g.e.*, s 121.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.122

⁵⁵ Mehmet Servet, “Tarihin İktisadi Tefsiri”, *Hayat*, Mayıs 1929, Vı/131, ss. 5-6.

⁵⁶ *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, s.122.

yıkamış, tam tersine Roma, İslamı yutmuştur. Bunun gibi Osmanlı İmparatorluğu da, bir “devşirme kılıcı” ile, bir ulema ve münevverler (aydınlar) zümrelerinden oluşan hakim sınıf, milyonlarca insan üzerinde, yüzyıllarca ezici ve yıkıcı bir saltanat kurdu. Muhittin, işte bu sınıfın Tanzimat’a kadar devam ettiğini, o zamandan beri de yetersiz bir şekilde Türkleşmeye çalıştığını söyler⁵⁷.

Muhittin, bundan sonraki bölümlerde Divan, Ordu ve Ulema olarak üçe ayırdığı Kapıkulu unsurlarının ayrıntılı bir çözümlemesini yapar. Kapıkulunun ailesi, aile hukuku, edebiyatı, aşkı, ekonomisi üzerinde ayrıntılı olarak durur. Unutmamak gerekir ki o zaman Türkiye’de sınıf kavramını pek bilen ve anlayan yoktu. Ancak Muhittin, Yusuf Akçura’nın sınıf kavramını bilen ve anlayan pek az tarihçiden biri olduğunu söyler. Fakat, bu ayrıntılara girmiyoruz. Amacımız Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortaya atılan bu tezin önemini vurgulamaktan başka bir şey değildir. Ama, yukarıda da değindiğimiz gibi Muhittin’in yaklaşımı üzerinde fazla durulmaması şaşırtıcıdır. Muhittin, Azerbaycan’da kaldığı sırada Marksizm’den geniş ölçüde etkilenmişti; belki de bu yüzden onun görüşlerine pek iltifat edilmemiştir. Unutmamak gerekir ki, Türkiye’de böyle bir tarihsel yaklaşım sürekli olarak dışlanmıştır. İş bununla da kalmamış, tarihsel olayların açıklanmasında ekonomik etkenlerin rolüne işaret eden tarihçiler de hiç duraksamadan “Marksist” damgası yemekten kurtulamamıştır. 1950’li yıllarda Mustafa Akdağ’la (Akdağ, 1949: 497-568; Akdağ, 1950: 319-411) Halil İnalçık (İnalçık, 1951: 629-684) arasında geçen tartışma, bunun ilginç bir örneğidir. Muhittin’in ileri sürdüğü tezlerin hiç tartışılmaması, ama kimi yabancı tarihçilerin ileri sürdüğü görüşlerin ısıtılıp ısıtılıp önümüze sürülmesi ise şaşırtıcıdır. Paul Wittek’i anımsatmak istiyoruz (Wittek, 1938).

Şu noktayı da vurgulamak istiyoruz. Tarihte ekonominin rolünü belirtmek başka, olayları sınıfsal açıdan yorumlamak başkadır. Daha sonra Kerim Sadi’nin böyle bir yaklaşımla olaylara eğildiğini belirtmekle yetiniyoruz⁵⁸. Muhittin’in o günkü koşullarda çok önemli bir görevi yerine getirdiğine inanıyoruz⁵⁹. Muhittin, Cumhuriyet’in ilk yıllarında o günkü

⁵⁷ A.g.e., s. 122.

⁵⁸ Nitekim Kerim Sadi, tarihi maddecilik yöntemini Osmanlı tarihinin çeşitli sorunlarına uygulamış ve olayları bu açıdan incelemiştir. 1821 Yunan ihtilalini incelediği *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılıma Devri ve Tarihi Maddecilik* (İstanbul 1941) bu açıdan dikkate değer. Yusuf Akçura’nın bu başlık altında çıkan eserini (TTK, 1940) bu bağlamda eleştirir. Türk tarihçileri arasında bu yöntemin tutunamamasının nedenini de Gökalp’ten beri süregelen bilgisizliğe bağlar. Bkz. ss. 55-87.

⁵⁹ Muhittin Birgen (1885 – 1951), Edebiyat Fakültesi çıkışlıdır. Genç yaşta Tanin gazetesine girdi ve adı bu gazete ile özdeşleşti. İttihat ve Terakki içinde pek çok kimse tanıdı ve pek çok olaya tanık oldu. Milli Mücadele’nin başlangıcında soluğu Ankara’da aldı. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü görevine getirildi. Buradan çabuk ayrılarak büyük bir ilgi duyduğu Sovyet Devrimini yakından tanımak için oraya gitti. Azerbaycan’da üniversite doçenti olarak görev yaptı. Enver Paşayla en son görüşen o oldu. Türkiye’ye dönüşünde gazetecilik yaptı. Aydın İncir Kooperatifi’nin başına geçti. Mardin milletvekilliği yaptıysa da, devamsızlıktan kaydı

tarihçilerden farklı düşünüyordu. Bunda, 1917 Devrimi'nin etkisi olduğuna şüphe yoktur. Sovyet tarihçilerinin de aynı yolu izlediğine tanık oluyoruz. Barthold'un 1926 yılında İstanbul'da Orta Asya Türk Tarihi hakkında verdiği derslerde bunu açıkça dile getirdiğini görüyoruz (Barthold, 1927: 7). O açıkça Orta Asya Türk tarihinde sınıf çatışmasından söz eder. Başlangıçta Moğol göçebe feodalizmini sınıfsal açıdan ele alıp yorumlayan Vladimirtsov, daha sonra bu görüşü tamamen terk etmiştir (Vladimirtsov, 1944: 128-32). Muhittin'in çalışmaları, bir kopukluk yaratmadı. Ama yaptığı iş, kanımızca önemlidir. Çünkü ilk kez Osmanlı tarihini yeni bir anlayış ve zihniyetle yorumladı; bu tarihin bilinen kavramlarına yeni açılımlar getirdi.

5.1. Yeni Bilimsel Kuruluşlar: Türkiyat Enstitüsü ve Türkiyat Mecmuası

Cumhuriyet'in ikinci yılında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan (2 Kasım 1924) Bakanlar Kurulu'nun 1111 sayılı kararıyla Darülfünun Edebiyat şubesine bağlı bir Türkiyat Enstitüsü kuruldu. Bu, konumuz açısından son derece önemlidir. Enstitü Türk dili, tarihi, edebiyatı, folkloru gibi alanlarda araştırmalar yapmak üzere kurulmuştu. Enstitü, aynı zamanda ülke dışında diğer bilimsel kurumlarla iletişim kurarak uluslararası bir merkez işlevini yerine getirecekti. Başına, II. Meşrutiyet'ten beri Türk dili, edebiyatı ve tarihi üzerine yaptığı araştırmalarla sivrilmiş ve gerçekten pek çok başarıya imza atmış olan Köprülüzade Mehmet Fuat getirildi. Enstitü, 1925 yılından başlamak üzere *Türkiyat Mecmuası*'nı yayına soktu (İlgürel, 1975: 103-5). Derginin her bir sayısı büyük bir kitap büyüklüğündedir. Fakat düzensiz olarak çıkmış, 1999 yılına kadar 20 cilt yayımlanmıştır (İlgürel, 1976-1977: 233-62).

Osmanlı Selçuklu araştırmaları yanında Anadolu beyliklerine ait not ve yazılar, Türkoloji çalışmaları derginin yüksek düzeyini yansıtmaktadır. İlk sayıdan başlamak üzere Alman Türkolog F. Giese'nin kaleme aldığı "Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi", I, (1924: 151-72) çözülmesi gereken bir sorun olarak öne sürüldü. Anadolu beylikleriyle ilgili notlar ve açıklamaların çoğu Köprülüzade'nin imzasını taşımaktadır.

Yayınlara gelince: Türkiyat Enstitüsü, telif ve çeviri olmak üzere bir çok yayına imza attı. Ancak bizim üzerinde durduğumuz konu açısından en önemli yayın H.A. Gibbons'un *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* başlıklı eseridir⁶⁰. Çöküşün felaketi günlerine İstanbul'da tanık olan yazar, bu imparatorluğun kökenine, kuruluş günlerine doğru gitmek istemiş ve bu

silindi. Bundan sonraki yaşamı pek sıkıntılı geçti ve 1951'de öldü. Anıları: Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene* (haz. Z. Arıkan), Kitap, İstanbul, 2006, 2 cilt.

⁶⁰ Herbert Adams Gibbons (1928), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (Çev. Ragıp Hulusi), İstanbul. Kitabın ikinci sayfasında şu açıklama dikkati çekiyor: "Bu eserin metni Ragıp Hulusi tarafından tamamen ve aynen tercüme edilmiştir. Yalnız eserin sonundaki takvimi mahiyette bazı tarihi cetvellerle bibliyografya kısmını, bu neşrettiğimiz cilde derc edemedik. Onları bilahare müstakil bir risale halinde neşredebiz". Bu eksiklik, hele bibliyografyanın konulmaması, acaba yeni harflere geçiş sürecine girilmiş olmasından mı kaynaklanmaktadır? Bu boşluk ancak eserin yeni harflerle yayımı sırasında (İstanbul, 1998) doldurulmuştur.

eseri yazarken Türkçe kaynakların Batı dillerine yapılan çevirilerinden yararlanmıştı. Yazar, aynı zamanda Osmanlı devletinin ortaya çıkışı sürecinde var olan, varlığını sürdüren beylikler için de, çoğu eksik ve yanlış olmakla birlikte, derli toplu bilgi verme yoluna gitmiştir. Bu eserin en çok eleştirilen yönü Gibbons'un Türklerle yerli Rumların kaynaşması suretiyle ortaya yeni "ırk"ın çıkması noktasında toplanmaktadır. Bu ırkçı yaklaşım, Köprülüzade ve başkalarınca da oldukça eleştirilmiştir⁶¹. Unutmamak gerekir ki Köprülüzade uzun süreden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sorunu üzerinde çalışıyordu. Paris'te verdiği konferanslar Fransızca olarak basılmış⁶², daha sonra Türkçe'ye de çevrilmiştir (Köprülü, 1957).

5.2. Mustafa Necati ve Türk Tarih Encümeni

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mübadele - İmar İskân ve Adliye Bakanlıklarında bulunan Mustafa Necati, 1925 yılında Milli Eğitim (o zaman Maarif) Bakanlığı'na getirildi. Devrimci ve örgütleyici, güçlü bir kişiliği vardı. Bakanlık örgütünü yeniden düzenledi. Yeni harflerin kabul edilmesinde büyük bir rol oynadı (Eski, 1999; Baran, 2008; Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği, 2009). Necati'nin Bakanlığı döneminde, Bakanlar Kurulu kararıyla 6 Temmuz 1927 yılında Türk Tarih Encümeni kuruldu ve talimatnamesi yayımlandı⁶³. Buna göre, "Darülfünun binası dahilinde milli tarihe ait mesai için bir Türk Tarih Encümeni teşkil edilmiştir." Bu encümenin görevleri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Buna göre öncelikle "milli tarih"e yararlı olacak belgelerin toplanması, sınıflandırılması, vak'anüvis tarihlerinin bilimsel yöntemlere uygun olarak basılması, Türk tarihiyle ilgili yabancı eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi öngörülüyordu. Bakanlık dilediği zaman bastıracağı eserler konusunda encümeden görüş isteyebilecekti. Encümenin yapısı ve örgütlenmesi konusunda ayrıntılı olarak duruluyordu. Encümen, geniş ölçüde ortaokul ve lise öğretmenlerinin milli tarihle ilgilenmelerini sağlayacaktı. Dikkati çeken çok önemli madde de şudur: "Mevcut Türk Tarih Encümeni, işbu talimatnamenin tatbikinden itibaren mülğadır" (Madde 18). Anlaşıldığına göre, Tarih-i Osmani Encümeni, Cumhuriyet'in kuruluşuyla Türk Tarih Encümeni'ne dönüşmüştü. Şimdi bu yeni yönetmelikle birlikte bu dernek de yürürlükten kaldırılıyordu.

Bir diğer dikkati çeken madde de şudur:

"14 Teşrinisani 1325 (1909) tarihli hakkındaki talimatname ile tearuz teşkil etmeyen ahkâmı bakidir". Bu yeni yönetmelik, Tarih-i Osmani Encümeni'nin yeni cemiyetin tüzüğüyle çelişmeyen maddelerini yürürlükte bırakıyordu. Encümenin çıkardığı dergi, Cumhuriyet'in kurulmasıyla

⁶¹ M.Ali Şevki, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri, 5(1930), s. 30-51.

⁶² *Les Origines de l'Empire Ottoman* (1935), Paris.

⁶³ Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası, sayı 19 (19 Ağustos 1927), aktaran: Niyazi Altunya (2009), *Milli Eğitimde Mustafa Necati Dönemi*, Ankara, s. 318-22.

birlikte *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'na dönüşmüştü. Nitekim bu derginin yayını, Yeni Seri adı altında 1930 yılına kadar devam etmiştir.

Türk Tarih Encümeni, yurtdışında araştırmalar yapmaya da girişmişti. Encümen adına araştırmalar yapmak üzere Paris'e gönderilen Mükrimin Halil, Bibliothèque Nationale'da (Anciens Fond Turc, no. 250) kayıtlı bir yazma buldu ve "Düsturname-i Enveri" olarak bilinen bu yazmayı kopya etti. Eserin "milli tarihimizin en eski ve en mühim" kaynaklarından biri olduğu anlaşıldı. Yazıcızade'nin *Tarih-i Âl-i Selçuk* başlıklı eseri dışında Türkçe'de bundan önce yazılmış bir tarih kitabı hemen hemen yok gibiydi⁶⁴. Bu eserin önemini hemen kavrayan Köprülüzade, *Düsturname-i Enveri*'nin kopya edilmiş nüshasını inceledi. Bu manzum tarihin Fatih dönemi şairlerinden, adı pek bilinmeyen Enveri tarafından Veziriazam Mahmut Paşa adına yazıldığı, yazarın ayrıca bu padişah dönemi olaylarını anlatan *Teferrüçname*'yi kaleme aldığı da anlaşıldı. Ancak bu sonuncu eser ortada yoktur. Üç kısma ve 22 bölüme ayrılmış olan bu eserin ikinci kısmı Aydınoğulları tarihi ve özellikle Umur Paşa'nın seferlerine ve gazalarına ayrılmıştır⁶⁵. Üçüncü kısmı, Osmanlı tarihini işler ve eskiliği bakımından önem taşır. Eserin asıl yazarı bilinmiyor. Yazarın zaman zaman Hoca Selman'dan nakiller yaptığı anlaşılıyor⁶⁶. Enveri'nin XIV. Yüzyılda yazıldığı varsayılan bir kaynağı Fatih döneminde kopya ettiği ya da şiirleştirdiği kabul edilmektedir⁶⁷. Köprülüzade, *Düsturname*'de verilen bilgilerin Hıristiyan kaynaklarıyla örtüşüğünü yazar⁶⁸. Birgi kitabeleri, *Düsturname*'nin açıklamalarıyla uyum içindedir (Akın, 1968: 104-11)⁶⁹. Eserin diğer Anadolu Beylikleri, Doğu Akdeniz'deki bütün gelişmeler hakkında çok önemli bilgiler verdiğine şüphe yoktur. Başlangıçta tek nüsha olduğu sanılan *Düsturname*'nin İzmir Milli Kütüphanesi'nde ikinci bir kopyasının bulunması da önemli bir keşifti (Sayar, 1954: 23-5).

⁶⁴ Necip Asım, "Düsturname-i Enveri", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1/5 (Haziran 1930 – Mayıs 1931), s. 83-6.

⁶⁵ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Aydınoğulları Tarihine Ait", *Türkiyat Mecmuası*, (TM), 2(1926-1928), s. 417-26.

⁶⁶ Mükrimin Halil (1928), *Düsturname-i Enveri*, İstanbul; Mükrimin Halil (1930), *Düsturname-i Enveri / Medhal*, İstanbul.

⁶⁷ İlk Osmanlı tarihçilerinin kullandığı kaynaklar arasında menakıbname, gazavatname, tarihi takvimler, vb. eserler önemli bir yer tutmaktadır. Aşıkpaşazade, bugün elde bulunmayan Yahşi Fakih Menakıbnamesi'ni kullandığını yazar. Krş. Halil İnalçık, "How to Read Ashik Pasha Zade's History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Ménage*, Yay. haz. C. Heywood ve C. Imber, İstanbul, 1994, s.139-56. Bu tür eserlerin geniş ölçüde tarihsel olaylardan yola çıktığına şüphe yok. Enveri'nin de menakıbname ya da gazavatname türünden bir eseri kaynak olarak kullandığı kabul edilmektedir: Krş. Ağah Sırrı Levend, *Gazavatnameler ve Mihal Oğlu Ali Beyin Gazavatnamesi*, TTK, Ankara, 1956; Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East* (der. B. Lewis ve P.M. Holt, London, 1964, ss. 157, 173. Battalname, Danişmendname vb. eserler de Türklerin Anadolu'yu fetihleri sürecinde ortaya çıkan, tarihsel öğelerle yüklü kaynaklardır. Bkz. Irène Mélikoff (1960), *La Geste de Melik Danişmend / Etude critique du Danişmendname*, Paris, 2.vols.

⁶⁸ Konu daha sonra geniş ölçüde Paul Lemerle (*L'Emirat d'Aydın Byzance et l'Occident Recherches sur la geste d'Umur Pacha*, Paris, 1957) tarafından araştırıldı.

⁶⁹ Köprülüzade Mehmet Fuat, a.g.e., s. 1-33, 417-26.

Bu önemli kaynağı gün ışığına çıkaran, yayımlayan ve daha sonra bunun anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunacak “Medhal” i yazan Mükrimin Halil, Türkiye’deki bilim çevrelerince daha otuzuna varmadan takdir edilen bir tarihçi olmuştur. Hatta belleğinin güçlülüğüne bir kanıt olmak üzere de *Düsturname*’yi ezberleyerek peyderpey yazıya döktüğü efsanesi de yaratıldı. Efsane diyoruz, çünkü Paris Milli Kütüphanesi’nde yazmaların çok dikkatli kullanılması zorunluluğu böyle bir efsanenin türetilmesine neden olmuştur. Yoksa yazmayı kopya etmek değil... Muhittin’in daha önce ondan nasıl övgüyle söz ettiğini gördük. *Düsturname*’nin yayımlanmasından sonra da Necip Asım, ondan şöyle söz edecektir:

“Mükrimin Halil Bey, doğrusunu söyleyeyim, bizim gibi henüz olmadan değil, tam çağında iken neşrelediği âlimane makaleler ve mübahasalarla tarihi ihtisasını herkese teslim ettirmiş ve işte Aydınoğulları hakkında şu tetebbu ile ilk tarihi eserini ortaya atarak istikbalde çıkacağı mevkii şimdiden tayin etmiştir.

Bence Mükrimin Halil Bey bu eserde kendisine çizdiği dairede pek muvaffak olduğundan kendisini tebrik etmekten başka (yapacak bir şey yoktur)”⁷⁰.

Düsturname’nin değeri daha sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda daha iyi anlaşıldı. Eser bugün de Aydınoğulları tarihi ve beyliği için değil, diğer Batı Anadolu beyliklerinin de Batı dünyasıyla ilişkilerini açıklayan önemli bir kaynak olma özelliğini korumaktadır (Zachariadou, 1987; Turan, 1981; Birgi, 2001).

Düsturname’in yayımlanmasından bir süre önce Batı Anadolu Beylikleri için derli toplu bir eser Halil Edhem tarafından kaleme alındı. Halil Edhem, bu çalışmayı Stanley Lane-Pool’un *Düvel-i İslamiye* (İstanbul, 1927) başlıklı eserini Türkçe’ye çevirirken buna ek olarak, Osmanlılar konusu dışında, beylikler üzerine bağımsız bir araştırma hazırlamış ve bunu ayrıca bastırılmıştır⁷¹. Bunu yaparken özellikle Münecimbaşı’nın *Cami-üd-düvel* başlıklı eserinden, Eflaki’nin *Menakib-ü ’l-Arifin* adlı yapıtından yararlandığı gibi, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*’ndaki yayımlanan makale ve kitabeleri geniş ölçüde kullanmıştır. Meskûkat katalogları da onun temel kaynakları arasında yer almaktadır. Diğer Anadolu beyliklerinden başka Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları da kitaba alınmıştır. Ancak Anadolu beylikleri üzerine geniş araştırmalar, 1930’lardan sonra gündeme gelecektir.

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Anadolu’da bulunan kitabelere geniş yer ayırdı ve bunları sistemli olarak derleyip yayınladı. Unutmamak gerekir ki bu konuda Batı dünyasında da İslam kitabelerinin (Arapça) derlenip yayınlanması için yoğun bir çaba gösteriliyordu. Hatta bu konuda Türk bilim adamlarıyla da ortak çalışmalar yapılıyordu. Ülkemizde, Evliya Çelebi bir yana bırakılırsa Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi kitabelerinin derlenip yayımlanması Tarih-i Osmani Encümeni’nin

⁷⁰ Necip Asım, *a.g.e.*, s. 84-5.

⁷¹ Halil Edhem (1926), *Garbi Anadolu’da Selçukluların Varisleri – Tavaif-i Mülük*, İstanbul.

çalışmalarıyla başlar. Ondan önce Halil Edhem ve Van Berchem'in adlarını saygıyla anmak bir borçtur. Encümenin dergisinde yığınla kitabenin yayımlandığını biliyoruz. Bu çabanın Cumhuriyet döneminde de devam ettiğine şüphe yoktur. Hüseyin Hilmi, 1925 yılında Sinop kitabelerini derleyip yayımladı. Süleyman Fikri, Antalya'daki bina sur kitabelerini ele alan yayınları (1338-1340 (1922-1924)), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)'nın *Karesi Vilayeti Tarihçesi* (1923), *Sivas Şehri* (1928) konumuz açısından dikkate değer verilerdir. Kitabeler konusunda asıl büyük çaba Mustafa Necati'nin bakanlığı sırasında gündeme geldi. İsmail Hakkı diyor ki:

“Umumi maarif müfettişliği ile gezerken elde etmiş olduğum (Kitabeler)'in ikinci kısmını da neşre ediyorum. Bu gibi mühim vesikalar elde edilmedikçe Anadolu tarihinin yazılamayacağını takdir buyuran Maarif Vekilimiz Necati Beyefendi ile Milli Talim ve Terbiye Heyeti bu eserimin neşrini derhal tensip etmişlerdir. Milli tarihimize layık olduğu ehemmiyeti veren (Necati) Beyefendiyle muhterem heyet azasına teşekkürler ederim. 14 Kânunuevvel 1928”⁷².

İsmail Hakkı, *Kitabeler*'in ikinci cildine de şu önsözü yazdı: “Necati Bey merhum *Kitabeler*'in tab'ını tensip buyurduktan on altı gün sonra ve memlekete pek nafi hizmetler edecek bir sinde birden uful etti. Kitabın yeni Türk harfleriyle tebyiz, ikmal ve matbaaya sevki Muhterem Cemal Hüsnü Beyefendi'nin vekâletleri zamanına tesadüf etmiştir. 20 Şubat 1929”⁷³.

Kitabeler'in 1927 yılında basılan ilk cildinde İsmail Hakkı, Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya vilayet, kaza ve nahiye merkezlerindeki kitabeleri ele alıp işlemiştir. Eserde o zaman çekilen, fakat çok net olmayan fotoğraflara da yer verilmiştir. 1929'da basılan *Kitabeler*'in ikinci cildinde Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğridir'deki kitabeler işlenmiştir. Her iki cildin de bakanlık yayınları arasında çıktığını belirtmek gerekir.

Mustafa Necati Türk tarihinin, Türk sanatının araştırılması için yabancı uzmanların çalışmalarına da büyük destek vermiştir. New York Üniversitesi'nde yıllarca Güzel Sanatlar profesörlüğü yapan Bavyeralı Rudolf M. Riefstahl, bunlardan biridir. Kendisi 1927-1930 yılları arasında Robert Kolej'inde öğretmenlik yaparken Türk sanatı üzerinde derinleşmeye çalıştı. 1929'da Batı ve Güney Anadolu'nun İzmir, Manisa, Birgi, Tire, Aydın, Antalya, Burdur kentlerinde yapmış olduğu inceleme gezilerinde aldığı notlar ve çektiği fotoğrafları bir kitap olarak düzenlemeye çalışıyordu. Türkiye'de konuyla ilgili konferanslar da verdi. Kitabelerin açıklamalarını ise o sırada İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde görevli bulunan Paul Wittek yapmıştır. Kitabın İngilizcesi 1931'de Harvard Üniversitesi'nde

⁷² İsmail Hakkı (1929), *Kitabeler*, II, İstanbul, II, s. 4.

⁷³ *A.g.e.*, s. 4.

basılmış, Türkçe çevirisi ise daha sonra yayımlanmıştır⁷⁴. İşte bu çalışmada Prof. Riefstahl, kendisine yardım ve destek veren kimselerin adlarını sayarken Maarif Vekili Mustafa Necati'nin adını da anmaktadır. Necati'nin bakanlığı döneminde, o zaman bakanlığa bağlı olan ülkenin tek üniversitesinde görevlendirilen ünlü Fransız bilgini Gabriel ülkemizde uzun süre çalışmalarını sürdürmüştür.

Prof. Albert-Louis Gabriel (1883-1972), Güzel Sanatlar Milli Okulu (*Ecole Nationale des Beaux-Arts*)'nun Mimarlık Bölümü'yle Paris-Sorbonne Edebiyat mezunudur. Paris Üniversitesi'nde doktorasını verdi. İlk kez 1908 yılında Osmanlı başkentine ayak bastı. Türk uygarlığı ile geniş ölçüde 1911 yılında iletişim kurdu. O sırada elden çıkmakta olan Rodos'daki Ortaçağ eserlerini inceliyordu. Gabriel, Caen ve Strasbourg üniversitelerinde sanat tarihi profesörü olarak görev yaptı. Türk Sanat Tarihi ile ilgilenmesi 1926'da İstanbul Üniversitesi'nde görev almasıyla başlar. Burada Arkeoloji ve Sanat Tarihi dersleri veriyordu. Bu dersler büyük bir ilgi görüyor ve Fehmi Karatay tarafından Türkçe'ye çevriliyordu. Onun Edebiyat Fakültesi'ndeki görevi 1930 yılına kadar sürdü. Bakanlık kendisini 1926'dan başlamak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde araştırmalar yapmak üzere görevlendirdi (Laroche, 1972: 7-14; Eyice, 1973: 322-63, Gabriel, 2006)⁷⁵. Gabriel bu görevleri başarıyla yerine getiriyor, Paris'te verdiği konferanslarda Türk sanatını yüceltiyordu. O sıralarda müfettişlik, genel müdürlük gibi önemli görevlerde bulunan Hasan-Âli Yücel onun çalışmalarını yakından izliyordu. Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilince (1938-1946) Gabriel'le iletişim daha da yoğunlaştı. Yücel, onun hakkında pek çok yazı kaleme aldı. Bunlardan birinde şöyle diyor:

“Çeyrek asırdan fazla bir zamandan beri onu, Türk üniversitelerinin mensupları kadar, gezip dolaştığı camilerin imamları, mezinleri, kayyumları, ecdat türbelerinin türbedarları, şehir dışına kurulmuş kârvansarayların komşusu köylüler de tanır. Kulaktan öğrendiği kırık, fakat sevimli bir Türkçe ile onlara hitap ederek, bu saf yürekli vatandaşlarımız için bir yabancı olmaktan çıkmıştır. Onlar, sarının ağarmış saçları, daima içi gülen mavi gözleriyle, verebileceği ilhamdan haberdar bile olmaksızın, onu bir sıyanet meleği gibi karşılarlar. Çünkü bu uzun, çetrefil Türkçeli, babayani adam bilhassa bizim mimarimize aşiktir ve daima onların etrafında, içinde, hatta üstündedir” (Yücel, 1998: 15).

Gabriel, İstanbul Üniversitesi'ndeki derslerine devam ederken araştırmalarını da sürdürüyordu. 1926 yılında yayımladığı İstanbul camileri üzerine yaptığı araştırma bugün bile değerini korumaktadır⁷⁶. Bunun dışında

⁷⁴ Rudolf M. Riefstahl (1941), *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, Maarif Vekâleti, İstanbul. Prof. Rahmi Hüseyin Ünal Birgi Ulucami planının hatalı çizildiğini, bu yanlışlığın devam ettiğini belirtmektedir (*Birgi*, s.1x).

⁷⁵ Geniş katımlı bilimsel ve teknik bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

⁷⁶ Albert Gabriel, “Les Mosquées de Constantinople”, extrait de la *Revue Syria*, 1926, Librairie Orientaliste.

İstanbul Üniversitesi'ndeki Matrakçı Nasuh'un *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn* başlıklı eserindeki minyatürleri sanat tarihi ve şehir topografyaları açısından değerlendirdi⁷⁷. Prof. Gabriel, Kayseri-Niğde, Amasya, Tokat, Sivas ve Mardin'e kadar uzanan alanda yaptığı gezi ve araştırmalarını arka arkaya yayımladı. Boğaziçi'ndeki Türk hisarları bunu izledi. Artık Prof. Gabriel, çeşitli dönemlerdeki Türk mimarisini en iyi tanıyan bir uzman olarak sivrilmişti. XX. yüzyıl başlarına kadar Batı'da "İslam sanatı dışında bir Türk sanatı yoktur" iddialarına da en iyi yanıtı Prof. Gabriel verdi. Prof. Gabriel'in Paris Üniversitesi'nde dile getirdiği tez şudur: "Tuna'dan İran içlerine, Pasinlerden Arap çöllerine kadar nokta nokta, yer yer kurulmuş camiler, türbeler ve kervansaraylar, ne Araptır ne Acemdir, ne Bizans...Türktür; Türkün dehasının eseridir. Kopya değildir, orijinaldir" (Yücel, 1998: 473).

Prof. Gabriel'in Bursa'daki anıtlar üzerine çalışması yıllarca sürdü. O tarihlerde henüz genç bir tarihçi olan, sonradan adı İstanbul'la özdeşleşecek Robert Mantran da Bursa'daki kitabeleri yayına hazırlıyordu. Gabriel'in bu anıtsal eseri 1958 yılında, iki cilt halinde Paris'te basıldı (Gabriel, 1958). "Hiçbir tarih kitabı, Bursa'nın hâla diri duran bu anıtları kadar mazimizi bize hikâye edemez" diyen Yücel, "ölçü ve zekâ olan Fransız Gabriel'in eseriyle Türk Tanpınar'ın anlayışı beraber olduğu zamandır ki Bursa, bu iki rehberin delillikindeki maddi ve manevi sırlarını çözmeye başlar" (Yücel, 1998: 298-9).

Prof. Gabriel'in çalışmaları elbet bu eserlerle sınırlı değildi. Gazetelerde, dergilerde yazılar yazdığı gibi, yine Türk sanatı üzerine hem Türkiye'de hem de Paris'te konferanslar verdi. Eserlerinin çoğu Türkçe'ye çevrildi. Türk aydınları arasında pek çok dost edindi. En son olarak doktora yapmak üzere Paris'e giden (şimdi emekli) Profesör Rahmi Hüseyin Ünal'la görüştü. 1972 yılında öldü.

6. Sonuç

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti harap, yakılıp yıkılmış, ekonomik kaynakları tükenmiş, bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği bir ülke devraldı. Böyle bir yönetimin, eski rejimin, Osmanlı hanedanının övgüsünü yapması beklenemezdi. Ancak bu onun tarihsel mirasının reddedilmesi anlamına gelmiyordu. II. Meşrutiyet dönemindeki birikimin ve kurumlaşmanın sarsıntıya uğramadan devam ettiğini görüyoruz. Nitekim bu dönemin büyük araştırmacısı Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet'in, Cumhuriyet'in bir laboratuvarı olduğunu sık sık vurgulamıştır. Elbette yeni rejimin kendisine gerekli olan insangücünü yeni bir zihniyet ve anlayışta yetiştirmesi gerekiyordu. Bu alandaki çaba, daha çok ders kitaplarında kendini gösteriyordu. Bunun dışında, tarih araştırmalarında herhangi bir kopukluğun

⁷⁷ Albert Gabriel, "Les étapes d'une campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit turc du XVIe siècle", *Syria*, IX (1928), 328-49 + resim ve levhalar.

olduğu söylenemez. Ortaya konulan yayınlar ve çalışmalar bunu göstermektedir.

Osmanlı arşivlerinin tasnif edilmesi ve araştırmacıların hizmetine sunulması, daha başlangıçta yeni devleti uğraştıran önemli bir sorun olarak ortaya çıktı. Bir iki bilgisiz memurun verdiği rapor üzerine yanlışlıkla bir kısım arşiv malzemesinin “hurda kağıt” olarak Bulgaristan’a satılması, ne yazık ki bugün bile Türkiye Cumhuriyeti aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanılabilir. Kaldı ki işin aslının anlaşılması üzerine hükümet hemen olaya el koymuş ve bu vahim yanlıştan dönülmüştür. Basının bu konuda gösterdiği duyarlılık, geniş ölçüde belgeler konusunda bir bilincin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Yücel, 1993: 137-247).

Kütüphanelerdeki yazmaların düzenli olarak tasnif edilmesi ve bunların içerik ve niteliklerinin kavranması, Cumhuriyeti uğraştıran temel sorunlardan biridir. Bu konudaki çalışmalar, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına kadar geri gitmektedir. Bunların düzenli kataloglarının da uzun çalışmalardan sonra, 1940’lı yıllarda yayımlandığını görüyoruz. Şer’i mahkemelerin kaldırılmasından sonra bunlarla ilgili siciller neredeyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu değerli belgeleri de kurtaran, belli araştırma merkezlerinde toplayan da yine Hasan-Âli Yücel oldu.

1930’lardan sonra da çalışmalar sürdü. Kimi yapısal değişimlere gidildi. Cumhuriyet, kendine özgü kurumları yarattı. Bu, araştırma ve yayınlarda kopukluk olduğu anlamına gelmez. *Kitab-ı Bahriye*’nin, Evliya Çelebi *Seyahatname*’sinin IX. ve X. ciltlerinin yayımlanması da bunun ilginç örnekleri olarak görülmektedir. Halkevleri’nin tarih kollarının çalışmaları ve bunların kazanımları bir destandır. Bursa’nın *Uludağ*, Manisa’nın *Gediz*, Balıkesir’in *Kaynak*, Isparta’nın *Ün*, Afyon Karahisar’ın *Taşpınar* gibi dergilerinin tarih araştırmalarına katkısını özellikle anmak gerekir. Bu dergilerin ortaya koyduğu belgeler hep Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı mirasının ürünleridir. O halde bunları yadsıyan, “bizi geçmişimizden koparan” hangi yönetimdir acaba?...

1941 yılında yayına sokulan *Tarih Vesikaları* eşsiz bir dergi idi. İstanbul kütüphanelerinde bulunan Tarih - Coğrafya yazmalarının da bilimsel yöntemlere göre kataloglarının hazırlanıp basılması da çok önemli bir gelişme idi. Müzelerin bir köşesinde duran Şer’iye Sicillerini de belirli merkezlerde toplayarak yok olmaktan kurtaran da yine bakan Yücel oldu. O günlerin Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel, “Hayatımızın bugünü ve yarını için çalışır, inkılabın kurucu ruhuna bağlı kalırken, geçmişimizin, bu cephelerin en küçük noktalarına kadar dikkatimizi uzatmaktan geri kalmıyoruz ve kalmamalıyız”⁷⁸, diyor, bir dönemin bütün ruhunu ve felsefesini özetliyordu.

⁷⁸ Bakan Yücel’in başlıksız yazısı şuradadır: Milli Eğitim Bakanlığı, *İstanbul Kütüphaneleri Tarih- Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, İstanbul, 1945, I. Fasikül, s. III.

Kaynaklar

- AHMET CEVDET (1920), “Yine Tarihimiz”, *İkdam*, 15 Teşrinisani 1336/1920, no. 8509.
- AHMET REFIK (1920a), “Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi”, *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336/1920, no. 8477.
- (1920b), “Tarih-i Osmanî Encümeni’nin Vezaifine Dair”, *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1336/1920, no. 8479.
- AKÇURA, Y. (1976), *Üç Tarz-ı Siyaset* (yay. Enver Ziya Karal), Ankara: TTK .
- AKÇURAOĞLU, Y. (1928), *Türk Yılı*, İstanbul.
- AKDAĞ, M. (1949), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, 51.
- (1950), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, 55.
- AKIN, H. (1968), *Aydinoğulları Beyliği Hakkında bir Araştırma*, Ankara: DTCF Yayınları.
- ALİ KEMAL (1908a), “Bir Tarih-i Osmanîye Muhtacız”, *İkdam*, 23 October/Teşrinievvel 1908, no. 5178.
- (1908b), “Ahmet Midhat Efendi ve Darülfünun’da Tarih-i Umumi”, *İkdam*, 19 Décembre /Kânunuevvel 1908, no. 5205.
- (1334), *Raşit Müverrih mi, Şair mi ?*, İstanbul.
- ALTUNYA, N., (2009), *Millî Eğitimde Mustafa Necatî Dönemi*, Ankara.
- ARAI, M. (1994), *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* (çev. Tansel Demirel), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARIKAN, Z. (1997), *Tarihimiz ve Cumhuriyet / Muhittin Birgen (1885-1951)*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- (2006), *Muhittin Birgen: İttihat ve Terakki’de On Sene*, 2 Cilt, İstanbul: Kitap.
- ARSLAN, A., (2009), *İbni Haldun*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- ASIM, N., (1931), “Düstunarne-i Enveri”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I/5 (Haziran 1930-Mayıs 1931).
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* (1989), II, Ankara.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* (1989), III, Ankara.
- BARAN, T.A., (2008), *Mustafa Necatî’nin Söyledikleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- BARTHOLD, V. V. (1927), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul.
- (1947), *La Découverte de l’Asie Histoire de l’Orientalisme en Europe et en Russie*, traduit du Russe et annoté par B. Nikitine, Payot, Paris.
- BAYRI, M. H., (1952), “Türk Tarih Encümeni”, *Tarih Dünyası*, 30/31 (Şubat).
- BAYUR, Y. H., (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara: TTK.
- BERKES, N., (1973), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi.
- (1997), *Unutulan Yıllar* (yay. Ruşen Sezer), İstanbul: İletişim.
- BORAK, S., (1998), *Atatürk’ün Resmî Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç ve Söyleşileri*, İstanbul: Kaynak .
- BRAUDEL, F., (1967), *Civilisation matérielle et capitalisme (xv e xviii e siècle)*, Paris.
- COPEAUX, E., (1998), *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı.
- DEMİRÜREK, M., (2001), “Tarih-i Osmanî Encümeni’nin Kuruluşu”, *Toplumsal Tarih*, 90 (Haziran).
- (2003), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853- 1925)*, Ankara: Phonenix.
- (2009), *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendiyle Tarih Sohbetleri*, İstanbul.
- DENY, J. (1927), “Turquie”, *Histoire et historiens depuis cinquante ans, methode, organisation et résultats du travail historique de 1876 à 1926*, Paris.
- DRIAULT, E. (1329), *Selim-i Salis ve Napolyon* (Çev. Köprülüzade Mehmet Fuat), İstanbul.

- (1330), Un Ancien Diplomate, *Kapitülasyonlar* (Çev. Ali Reşat – Macar İskender), İstanbul.
- (1328), *Şark Meselesi* (Çev. Mehmet Nafiz), İstanbul.
- ENGELHART (1912), *Türkiye ve Tanzimat* (Ali Reşat), İstanbul.
- ERTÜRK, B. E. (1999-2000), “Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (ÇTTAD), III/ 9-10.
- ESKİ, M. (1999), *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- EYİCE, S. (1973), “Prof. Albert Louis Gabriel, 2-8 1883 -23 .12. 1973”, *Belleten*, 147.
- GABRIEL, A. (1928), “Les étapes d’une campagne dans les deux Irak d’après un manuscrit turc du XVIe siècle”, *Syria*, IX.
- (1926), “Les Mosquées de Constantinople”, extrait de la *Revue Syria*, Librairie Orientaliste.
- (1958), *Une Capitale Turque: Brousse/ Bursa*, Paris, 2 vols.
- (2008), *Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin (1883 - 1972)/ Architecte, archéologue, artiste, voyageur*, İstanbul: YKY.
- GEORGEON, F. (1986), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876 - 1935)* (çev. Alev Er), Yurt Yayınları, Ankara.
- (1982), “Les foyers turcs à l’époque kémaliste”, *Turcica*, XIV.
- GIBBONS, H.A. (1928), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu* (çev. Ragıp Hulusi), İstanbul.
- (1916) *The Foundations of the Ottoman Empire*, Oxford.
- GÖKMAN, M. (1978), *Tarihi Sevdiren Adam: Ahmet Refik Altınay*, İstanbul: T. İş Bankası.
- HALİL EDHEM (1926), *Garbi Anadolu’da Selçukluların Varisleri - Tavaif-i Müluk*, İstanbul.
- (1928), *Fihrist-i Umumi*, İstanbul.
- (1334), *Kayseriyye Şehri Mebani-i İslamiye Kitabeleri, Selçuklu Tarihinden Bir Kıta*, İstanbul.
- HALİL, M. (1928), *Düsturname-i Enveri* (yay.), İstanbul.
- (1931), *Düsturname-i Enveri / Medhal*, İstanbul.
- HAMMER, J.V. (1947), *Devlet-i Osmaniyeye Tarihi* (çev. Mehmed Ata), 1329 –1337, 10. cilt, 11. cilt, İstanbul.
- HANIOĞLU, M.Ş. (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal.
- İLGÜREL, S. (1975), “Türkiyat Enstitüsü”, *Türk Kültürü*, 158.
- (1976-1977), “Türkiyat Mecmuası Bibliyografyası”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7/8.
- İNALCIK, H. (1951), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde bir Tetkik Münasebetiyle”, *Belleten*, 60.
- (1964), “The Rise of Ottoman Historiography”, *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis and P.M. Holt), London, 152-67.
- (1973), *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, London.
- (1994), “How to Read Ashik Pasha Zade’s History”, *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Ménage* (ed. C.Heywood and C. Imber), İstanbul.
- (1994), “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyaset Sistemi Tiplemesi, Dünü ve Bugünü ile Toplum ve Ekonomi”, (çev. Kemal Aydın Akagündüz), 7.
- IORGA, N. (1935), *Byzance après Byzance*, Bucarest.
- (1908-1913), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha, 5 Cilt
- İslam Medeniyeti’ne ve Türk Harsına Ait Milli Tetebbular Mecmuası*, İstanbul, Mart – Nisan 1331 – Teşrinisani – Kânunuevvel 1331.
- KARAL, E.Z. (1977), “Tanzimat’tan Bugüne Tarihçiliğimiz”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara
- KAYAOĞLU, T., (1998), *Türkiye’de Tercüme Müessesesi*, İstanbul: Kitapyurdu.

- KÖPRÜLÜ, F. (1935), *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris.
- (1957), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: TTK.
- KÖPRÜLÜZADE, M. F. (1926-1928), “Aydinoğulları Tarihine Ait Notlar”, *Türkiyat Mecmuası (TM)*, I–II.
- KREISER, K. (2008), *Atatürk: Bir Biyografi* (çev. Dilek Zaptçioğlu), İstanbul: İletişim.
- KUBAN, D. (1971), “Atatürkçülük Üzerine Yorumlar ve Çağdaş Uyarılığa Katılma Sorunu”, *Atatürk Konferansları*, IV, 1970.
- LAROCHE, J. (1972), “Albert Gabriel, ‘le plus Turcs des Français’”, *Turcica*, IV.
- LEMERLE, P. (1957), *L'Emirat d'Aydın Byzance et l'Occident*, Paris.
- LEVEND, A. S. (1956), *Gazavatnameler ve Mihal Oğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, Ankara: TTK.
- LEWIS, B. (1970), *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı), Ankara: TTK.
- LOWRY, H.W. (2010), *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, İstanbul: Bilgi.
- LYBYER, A.H. (1913), *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Harvard University Press.
- MÉLIKOFF, I. (1960), *La geste de Melik Danişmend Etude critique du Danişmendname*, Paris, 2.vols.
- MÉNAGE, V.L. (1966), “Some Notes on Devshirme”, *BSOAS, Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, (1945), *İstanbul Kütüphaneleri Tarih- Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, İstanbul, 1. Fasikül, s. III.
- ŞEVKİ, M.A. (1930), “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Yeni Seri, 5.
- OĞUZOĞLU, Y. (2000), *Osmanlı Devlet Anlayışı*, İstanbul: Eren.
- ÖZBARAN, S. (1998), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, İzmir.
- ÖZTELLİ, C. (1976), “Büyük Millet Meclisi Döneminde Kültür Çalışmaları”, *Türk Dili*, 302 (1 Kasım).
- PLANHOL, X. (1958), *De la Plaine pamphylienne aux Lacs Pisidiens Nomadisme et vie Paysanne*, Paris.
- PINON, R. (1328), *Karadeniz ve Boğazlar Meselesi* (Çev. Hüseyin Nuri), İstanbul.
- RIEFSTAHL, R.M. (1941), *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, Maarif Vekâleti, İstanbul.
- SADI, K. (1940), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Tarihi Maddecilik*, İstanbul.
- SAYAR, M.I. (1954), *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris.
- SERVET, M. (1929), “Tarihin İktisadi Tefsiri”, *Hayat*, VI(Mayıs).
- SOREL, A. (1911), *XVIII.Yüzyılda Şark Meselesi ve Kaynarca Muahedesi* (çev.Yusuf Ziya), İstanbul.
- Tanzimat I*, İstanbul, 1940.
- TARİH-İ OSMANİ ENCÜMENİ, “İfade-i Meram”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1 (1326a).
- (1326b), “İfade-i Mahsusa”, *TOEM*, I, 1- 3.
- TEKELİ, İ. ve İLKİN, S. “(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili-Mesleki Program”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği, 283-363.
- TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, (1931), *Tarih*, İstanbul.
- (1932), *Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, İstanbul; (yeniden, Kaynak Yay., 2000).
- TUNAYA, T.Z., (1991), *İslamcılık Akımı*, yeniden, İstanbul.
- TURAN, Ş., (1981), “Atatürkçülük”, *Türk Dili*, 353 (Mayıs 1981).
- (1987), *Türkiye İtalya İlişkileri, I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara.

- ÜNAL, R. H. (2001), *Birgi Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ÜSTEL, F. (1997), *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: İletişim.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1927-1929), *Kitabeler*, I–II, İstanbul.
- (1943), *Kapıkulu Ocakları*, Ankara: TTK.
- “Devşirme”, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, III.
- VLADIMIRTSOV, B.Y. (1944), *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, (Çev. A. İnan) Ankara: TTK.
- VRYONIS, S. (1956), “Isodore Glabas and the Turkish Devshirme”, *Speculum*, XXXI.
- WITTEK, P. (1938), *The Rise of the Ottoman Empire*, London, 1938.
- YENİ KUŞAK KÖY ENSTİTÜLERİ DERNEĞİ, *Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitimi Devrimi, Sempozyum Bildirileri*, İzmir, 2009.
- YINANÇ, M.H., (1928), *Düsturname-i Enveri, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı*, Devlet Matbaası.
- (1929), *Düsturname-i Enveri / Methal, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- (1940), “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Bizde Tarihcilik”, *Tanzimat I*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- YÜCEL, H.A., (1938), *İçten - Dıştan*, Ankara.
- (1945), *İstanbul Kütüphaneleri Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1. Fasikül, s. III.
- (1993), *Bulgaristan’a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- (1998), *Hürriyet, Gene Hürriyet I-II-III* (der. Canan Yücel Eronat), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ZACHARIADOU, E. A. (1987), *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice.

Extended Summary

Discovery of Seljuk, Beyliks (Principalities) and Ottoman Heritage in the Early Republican Period

Abstract

In Turkey, historical studies in a modern sense started in the Second Constitutional period. Ottoman Historical Society, which was founded during this period opened new horizons in historical studies. The aim of the Society was to write an Ottoman history based on historical records and to translate the works on Ottoman history that were written in the West into Turkish. Many significant studies were undertaken in this field. The journal of the Society is considered as the product of a scientific understanding. Moreover, publication of some of the Ottoman records in accordance with scientific methods and organization of Turkish archives was on the agenda of the journal. During Second Constitutional period, many important works, including Hammer's *Ottoman History* were translated into Turkish. However, these translations were not included in the studies of the Society.

Proclamation of the Republic did not signal a break on part of historical studies. Nevertheless, the question of how to write history textbooks became an important problem. The debates concerning this issue continued until the four volumes of high school history textbooks was written in 1931. Yet, which method would be used in writing Ottoman history? Muhittin (Birgen), who returned from the Soviet Union during that time, was under strong influence of Historical Materialism. He studied Ottoman history from the perspective of Historical Materialist methodology. He interpreted the Ottoman history consistent with Kapikulu Sipahis' (Sipahis of the Porte) model. Kerim Sadi tried to explain some of the problems of the Ottoman history from a Marxist point of view from time to time. However, such historical materialist method applied by them was not accepted by historians of the time. The legacies of the Second Constitutional period was more influential. The studies that were undertaken in the light of new documents and records, contributed significantly to the Seljuk, Beyliks and Ottoman history.

Keywords: Second Constitutional era, Ottoman Historical Society, Seljuks, Beyliks (Principalities), Ottoman Empire, Republican era, Muhittin Birgen, Kerim Sadi.

The paper explores Turkish historiography from the 19th century Ottoman Empire to the early years of Republican period. Historical studies in a modern sense started in the Second Constitutional period during the Ottoman Empire. The Historical Society was established to undertake historical studies. Initially this society undertook the responsibility of translation from the Western languages, particularly from French to Ottoman Turkish. During Second Constitutional period, many important works, including Hammer's *Ottoman History* were translated into Turkish. This fostered the connection between the historical studies in Turkey and Western history studies. One of the responsibilities of the Historical Society was to write an Ottoman history based on historical records. Many significant studies were worked out during this period. Publication of some of the Ottoman records in accordance with scientific methods and organization of Turkish archives was on the agenda of the journal that was published by the Historical Society.

Proclamation of the Republic did not signal a rupture in historical studies. During the Republican period translation of history books from Western languages to Turkish continued. In addition to this, Evliya Çelebi's

manuscripts were published as a book. However, the question of how to write history textbooks for high school students was an important issue. The debates concerning this issue continued until the four volumes of high school history textbooks were written in 1931. Yet, a methodological question on historiography appeared. Muhittin Birgen, who had studied in the Soviet Union and then returned to Turkey, was under the strong influence of historical materialism. He proposed that historical materialism should be applied as the method for the analysis of Ottoman history and worked out some studies on Ottoman history from a historical materialist approach. He argued that the Sipahis of the Porte Model should be adopted as a general framework within which the Ottoman history could be analyzed. This view radically differed from earlier methods of relying largely on chronicle. Likewise, Kerim Sadi attempted to explain some of the problems of the Ottoman history from a Marxist point of view during the early Republican period. However, such historical materialist approaches advocated by Muhittin Birgen and Kerim Sadi was not accepted by historians of the time. This paper points out that as legacies of the Second Constitutional period historiography was more influential, Muhittin Birgen's and Kerim Sadi's approaches would not be welcomed during the early Republican period historiography.

One of the characteristic features of Turkish historiography during the early Republican period was that Turkish national historiography was prioritized and thus more attention was paid to link the formation of Turkish nation-state with Seljuk, Beyliks and finally Ottoman history. This clearly shows that Ottoman history was not neglected, though the Republican leaders understandably refrained from making any compliments to Ottoman dynasty, and thus the Turkish historiography was in line with the formation of Turkish nation-state. As a result, the studies appeared during the early Republican period, most of which using new documents and written records, contributed significantly to the Seljuks, Beyliks and then Ottoman history. This paper clearly shows that there was a clear continuity in Turkish historiography from the Second Constitutional period to the early Republican years.